

Міністерство освіти і науки України
Університет митної справи та фінансів

Факультет управління
Кафедра публічного управління та митного адміністрування

Кваліфікаційна робота бакалавра

за темою: «Національна та громадянська ідентичність українців у
контексті історичного розвитку та сучасних викликів»

Виконала:

студентка групи ПУ22-1
спеціальність 281 «Публічне управління та
адміністрування» Гришина В.Ю.

Керівник:

доктор наук з державного управління,
професор
Борисенко О.П.

Рецензент:

Заступник начальника управління молоді
і спорту Дніпропетровської обласної
державної адміністрації, доктор філософії
з публічного управління та адміністрування
Валерій МАКАШОВ

Дніпро
2026

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ

Факультет / ННІ _____ управління _____
Кафедра _____ публічного управління та митного
адміністрування _____
Рівень вищої освіти _____ бакалавр _____
Спеціальність _____ 281 Публічне управління та
адміністрування _____
Освітня програма _____ Публічне управління та
адміністрування _____

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри публічного управління
та митного адміністрування

_____ / Антонова О. В. /
” ____ ” _____ 2026 року

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
здобувачу вищої освіти

_____ Гришиній Вікторії Юріївні _____

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи **«Національна та громадянська ідентичність українців у контексті історичного розвитку та сучасних викликів»**

керівник роботи Борисенко Ольга Петрівна, д.держ. упр., професор

затверджені наказом по УМСФ

від “20” квітня 2026 року № 303 кс

2.Строк подання здобувачем роботи на кафедру 25.05.2026 - 05.06.2026

3. Вихідні дані до роботи: Конституція України, закони України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності»; Закон України «Про культуру», «Про освіту», нормативно-правові акти України, Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Звіти Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) щодо мовної та культурної ідентичності, наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених, аналітичні матеріали, оперативні інформація з офіційних сайтів, новин з досліджуваної теми, експертних оцінок фахівців тощо.

4. Зміст роботи (перелік питань для розробки): поняття та сутність національної ідентичності, громадянська ідентичність: концепти та підходи, взаємозв'язок національної та громадянської ідентичності, ідентичність у різні періоди історичного розвитку України, вплив глобалізації та інформаційних технологій, ідентичність в умовах війни та євроінтеграції, освітні та культурні стратегії зміцнення ідентичності.

5. Перелік графічного матеріалу: таблиці: Приклади формування нових ідентифікаційних концептів через архівні та публічні джерела

6. Дата видачі завдання 05.01.2026-15.01.2026

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи *	Строк виконання етапів роботи	Примітка
	Визначення теми кваліфікаційної роботи	31.12.25	
	Складання змісту роботи, оформлення та затвердження завдання	15.01.26	
	Опрацювання літературних джерел, нормативних документів	до 01.04.26	
	Збір та обробка статистичних і звітних даних	до 01.04.26	
	Написання вступу	до 01.04.26	
	Написання розділу 1	до 15.04.26	
	Написання розділу 2	до 01.05.26	
	Написання розділу 3	до 10.05.26	
	Підготовка висновків	до 20.05.26	
	Оформлення роботи	до 25.05.26	
	Подання на кафедру електронного варіанту роботи для перевірки на плагіат	до 31.05.26	
	Підготовка тексту доповіді і демонстраційного матеріалу	до 10.06.26	
	Подання на кафедру кваліфікаційної роботи	до 05.06.26	

Здобувач освіти

_____

(підпис)

Гришина В.Ю.

(прізвище та ініціали)

Керівник роботи

_____

(підпис)

Борисенко О.П.

(прізвище та ініціали)

АНОТАЦІЯ

Гришина В.Ю. **Національна та громадянська ідентичність українців у контексті історичного розвитку та сучасних викликів**

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавр за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування». Університет митної справи та фінансів, Дніпро, 2026.

Метою кваліфікаційної роботи є дослідження процесів становлення національної та громадянської ідентичності українського народу, враховуючи історичний контекст та актуальні виклики. Дослідження спрямоване на виявлення взаємозв'язків між цими ідентичностями та окреслення їх подальших траєкторій розвитку.

У дипломній роботі здійснено комплексне дослідження національної та громадянської ідентичності українців, що охоплює її історичний розвиток та сучасні виклики. Розглядаються ключові етапи формування української ідентичності, починаючи з давніх часів Київської Русі, через козацьку добу, період національного відродження XIX століття, радянський період та завершуючи відновленням незалежності у 1991 році.

Особливий акцент зроблено на аналізі сучасних аспектів громадянської ідентичності, її ролі у консолідації суспільства, розвитку громадянського суспільства та волонтерського руху. Визначено ключові виклики, що постають перед українською ідентичністю, такі як війна з Росією, інформаційні атаки, міграційні процеси та глобалізація. Методологічна база роботи включає історичний аналіз, системний підхід, порівняльний аналіз та соціологічні дослідження.

На основі проведеного аналізу сформульовано висновки та рекомендації щодо зміцнення національної та громадянської ідентичності, зокрема через освітню та культурну політику, розвиток громадянського суспільства та протидію дезінформації.

Ключові слова: національна ідентичність, громадянська ідентичність, історичний розвиток, громадянське суспільство, формування української ідентичності, консолідація суспільства, волонтерський рух, освітня політика, культурна політика.

SUMMARY

Hryshyna V.Yu. **National and Civic Identity of Ukrainians in the Context of Historical Development and Contemporary Challenges**

Qualification work for obtaining a bachelor's degree in specialty 281 "Public administration". University of Customs and Finance, Dnipro, 2026.

The purpose of the qualification work is to study the processes of formation of the national and civic identity of the Ukrainian people, taking into account the historical context and current challenges. The research is aimed at identifying the relationships between these identities and outlining their further development trajectories. The thesis carries out a comprehensive study of the national and civic identity of Ukrainians, covering its historical development and modern challenges. The key stages of the formation of Ukrainian identity are considered, starting from the ancient times of Kyivan Rus, through the Cossack era, the period of national revival of the 19th century, the Soviet period and ending with the restoration of independence in 1991.

Special emphasis is placed on the analysis of modern aspects of civic identity, its role in the consolidation of society, the development of civil society and the volunteer movement. Key challenges facing Ukrainian identity are identified, such as the war with Russia, information attacks, migration processes and globalization. The methodological basis of the work includes historical analysis, a systemic approach, comparative analysis and sociological research. Based on the analysis, conclusions and recommendations are formulated on strengthening national and civic identity, in particular through educational and cultural policy, the development of civil society and countering disinformation.

Keywords: national identity, civic identity, historical development, civil society, the formation of Ukrainian identity, the consolidation of society, the volunteer movement, educational policy, cultural policy.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	11
1.1. Поняття та сутність національної ідентичності	11
1.2. Громадянська ідентичність: концепти та підходи	18
1.3. Взаємозв’язок національної та громадянської ідентичності.....	26
РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	30
2.1. Ідентичність у добу Київської Русі та козацької держави.....	30
2.2. Ідентичність у ХІХ–ХХ ст. (національно-визвольні рухи, радянський період)	34
2.3. Ідентичність у період незалежності України.....	38
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	43
3.1. Вплив глобалізації та інформаційних технологій	43
3.2. Ідентичність в умовах війни та євроінтеграції.....	47
3.3. Освітні та культурні стратегії зміцнення ідентичності.....	52
ВИСНОВКИ.....	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	62

ДОДАТКИ.....	66
--------------	----

ВСТУП

Актуальність теми. Питання національної та громадянської самосвідомості українців є надзвичайно важливим для сучасного розвитку країни. В епоху глобалізації, стрімких інформаційних змін та воєнних загроз, усвідомлення себе як нації стає ще більш критичним. Україна, пройшовши довгий шлях від здобуття незалежності до інтеграції в Європу, постійно потребує формування міцної ідентичності, яка б поєднувала минуле з сьогоденням.

Національна ідентичність є опорою держави, об'єднує людей і допомагає протистояти зовнішнім небезпекам. Громадянська ж ідентичність формує розуміння своїх прав та обов'язків, сприяє розвитку демократії та інтеграції України у світову спільноту. Сучасні випробування, такі як війна, інформаційні війни та культурний вплив інших країн, роблять дослідження цих аспектів нагальною потребою. Існує декілька напрямів формування національної ідентичності, основними з яких є:

– формування національної свідомості через мистецтво. Художня творчість є одним із найпотужніших засобів комунікації, що сприяє усвідомленню власної приналежності до української культури. ЗПО можуть використовувати театральне мистецтво, музику, хореографію, образотворче мистецтво для популяризації національних традицій, символів і цінностей;

– збереження та розвиток культурної спадщини. В умовах глобалізаційних викликів важливо передавати молодому поколінню традиції українського мистецтва, народних ремесел, фольклору, живопису, національної музики та танцю. Організаційно-масові заходи ЗПО можуть включати тематичні виставки, фестивалі, конкурси, присвячені українським культурним надбанням;

– громадянська активність і патріотичне виховання. Національна ідентичність невіддільна від громадянської позиції. Позашкільна освіта через масові заходи - флешмоби, творчі акції, інтерактивні проекти - може сприяти формуванню у вихованців відповідальності за долю своєї країни, поваги до її історії та культури;

– протидія інформаційним викликам і збереження ідентичності в умовах війни. Внаслідок повномасштабної збройної агресії Росії проти України загроза розмивання національної ідентичності стала ще гострішою. Позашкільні заклади мають важливу місію – через мистецькі заходи формувати в молоді розуміння історичної правди, популяризувати українську культуру та зміцнювати стійкість до інформаційних атак;

– єднання молоді через спільні культурні ініціативи. Організаційно-масова робота ЗПО може об'єднувати дітей і молодь у креативному просторі, сприяти обміну культурним досвідом, розширювати коло національно свідомих громадян. Важливим аспектом є також інтеграція дітей внутрішньо переміщених осіб через спільну творчу діяльність.

Отже, громадянська ідентичність безпосередньо пов'язана з активною участю населення у суспільно-політичному житті, місцевому самоврядуванні та громадському контролі за діяльністю влади, тому завданням влади і суспільства є формування механізмів вивчення, роз'яснення та розвитку понять ідентичності. Високий рівень громадянської самосвідомості сприяє розвитку демократичних інститутів, підвищенню відповідальності громадян та зміцненню принципів належного врядування. Також актуальність дослідження посилюється тим, що внаслідок війни Україна зіткнулася з масштабними процесами внутрішньої міграції та соціальної адаптації ветеранів. Формування спільної громадянської ідентичності є важливим інструментом інтеграції різних соціальних груп, зниження соціальної напруженості та забезпечення суспільної згуртованості на регіональному і місцевому рівнях. Не можна не згадати також і євроінтеграційний вектор руху України. Європейський вибір України ґрунтується не лише на політичних та економічних реформах, а й на поширенні демократичних цінностей, верховенства права, прав людини та відповідального громадянства. Дослідження громадянської ідентичності дозволяє оцінити рівень підтримки цих цінностей та визначити напрями вдосконалення державної політики у процесі європейської інтеграції.

Мета та завдання дослідження. Метою кваліфікаційної роботи є дослідження процесів становлення національної та громадянської ідентичності українського народу, враховуючи історичний контекст та актуальні виклики. Дослідження спрямоване на виявлення взаємозв'язків між цими ідентичностями та окреслення їх подальших траєкторій розвитку.

Завдання дослідження:

- вивчити поняття та сутність національної ідентичності;
- з'ясувати сутність поняття «громадянська ідентичність»;
- дослідити взаємозв'язок національної та громадянської ідентичності;
- вивчити ідентичність українців у різні періоди історичного розвитку України;
- дослідити вплив глобалізації та інформаційних технологій;
- з'ясувати ідентичність в умовах війни та євроінтеграції;
- вивчити освітні та культурні стратегії зміцнення ідентичності.

Об'єктом дослідження є система формування української ідентичності в Україні.

Предметом дослідження є національна та громадянська ідентичність українців у контексті історичного розвитку та сучасних викликів.

Методи дослідження. У роботі використано комплекс методів:

- застосування історичного підходу для виявлення закономірностей та відмінностей у процесі становлення ідентичності на різних етапах її існування;
- дослідження того, як національна та громадянська ідентичності впливають одна на одну та взаємодіють у загальній структурі особистості.
- фактографічний аналіз соціологічних показників для формування загального уявлення про сучасні напрямки розвитку;
- дослідження інформаційного середовища шляхом системного аналізу його змісту;
- сценарний підхід для визначення ймовірних сценаріїв майбутнього розвитку ідентичності на основі наявних даних та тенденцій.

Інформаційну основу дослідження становлять Конституція України, закони України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності»; Закон України «Про культуру», «Про освіту», нормативно-правові акти України, Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Звіти Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) щодо мовної та культурної ідентичності, наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених, аналітичні матеріали, оперативні інформація з офіційних сайтів, новин з досліджуваної теми, експертних оцінок фахівців тощо.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання запропонованих матеріалів для вдосконалення політик щодо мовної та культурної ідентичності, планування заходів при роботі з громадянським суспільством з метою його консолідації, зміцнення культурної безпеки й формування громадянської єдності.

Структура роботи. Логіка проведеного дослідження зумовила структуру роботи, яка складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг роботи становить 67 сторінок, основний текст з яких - 61 сторінка. Список використаних джерел налічує 51 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

1.1 Поняття та сутність національної ідентичності

На сучасному етапі розвитку суспільства питання національної ідентичності посідає одне з центральних місць у політичних, соціологічних, історичних та культурологічних дослідженнях. Актуальність вивчення цієї проблематики зумовлена процесами глобалізації, посиленням міжнародної взаємодії, міграційними процесами, розвитком інформаційних технологій та зростанням ролі культурних чинників у формуванні суспільної свідомості. Для України проблема національної ідентичності набуває особливого значення в умовах захисту державного суверенітету, протидії зовнішнім інформаційним впливам та реалізації європейського вектору розвитку.

Поняття ідентичності є складною міждисциплінарною категорією, яка використовується в різних галузях наукового знання. Термін «ідентичність» походить від латинського слова «identitas», що означає тотожність, однаковість або відповідність самому собі. У найширшому розумінні ідентичність характеризує усвідомлення людиною власної належності до певної соціальної групи, спільноти, культури чи нації, а також формування системи цінностей, норм і поведінкових орієнтирів, що визначають її місце в суспільстві [12, с. 41].

Наукове осмислення проблеми ідентичності активно розпочалося у другій половині ХХ століття. Значний внесок у розвиток теорії ідентичності зробив американський психолог Ерік Еріксон, який розглядав ідентичність як внутрішнє відчуття цілісності особистості та безперервності її розвитку. На думку вченого, процес формування ідентичності триває протягом усього життя людини та залежить від взаємодії індивіда із соціальним середовищем. Ідентичність

забезпечує людині відчуття стабільності та дозволяє визначити своє місце у суспільстві.

У соціологічній науці проблема ідентичності досліджувалася представниками символічного інтеракціонізму. Джордж Герберт Мід вважав, що особистість формується через взаємодію з іншими людьми та засвоєння соціальних ролей. Відповідно, ідентичність виникає як результат соціальної комунікації та сприйняття індивідом самого себе через оцінки інших членів суспільства. Подальший розвиток цих ідей знайшов відображення у працях Ервінга Гофмана, який розглядав ідентичність як своєрідну соціальну роль, що реалізується в процесі міжособистісної взаємодії.

Особливого значення у контексті даного дослідження набуває поняття національної ідентичності. У загальному розумінні національна ідентичність означає усвідомлення особою своєї належності до певної нації, прийняття її історичного минулого, культурних традицій, мовних особливостей та ціннісних орієнтирів. Вона виступає важливим механізмом консолідації суспільства та забезпечує збереження культурної самобутності народу [4, с. 40].

У науковій літературі існує значна кількість підходів до визначення сутності національної ідентичності. Одним із найпоширеніших є примордіалістський підхід. Його представники розглядають націю як природну форму суспільної організації, що виникає на основі спільного походження, мови, культури, релігії та історичної пам'яті. Прихильники цього підходу вважають, що національна ідентичність має глибоке історичне коріння та формується протягом багатьох поколінь.

Відповідно до примордіалістської концепції, національна приналежність є майже незмінною характеристикою особистості, яка передається через механізми соціалізації. Саме тому такі елементи, як мова, традиції, звичаї та культурна спадщина, розглядаються як основні чинники збереження національної самобутності. Незважаючи на певну критику, примордіалістський підхід дозволяє пояснити важливість історичної пам'яті та культурних символів у формуванні колективної свідомості.

Інший напрям дослідження представлений конструктивістським підходом. Його прихильники стверджують, що нація не є природним утворенням, а формується внаслідок соціально-політичних процесів. Одним із найвідоміших представників цього напрямку є Бенедикт Андерсон, який запропонував концепцію «уявлених спільнот». На думку вченого, члени нації ніколи не зможуть особисто знати більшість своїх співгромадян, однак вони уявляють себе частиною єдиної спільноти завдяки спільним символам, мові, історичним міфам та засобам масової комунікації.

Значний внесок у розвиток конструктивізму зробив Ернест Геллнер. Він розглядав націоналізм як продукт модернізації суспільства та розвитку індустріальної цивілізації. Згідно з його концепцією, саме потреба у стандартизованій культурі та єдиній системі освіти сприяла виникненню сучасних націй. Таким чином, національна ідентичність виступає результатом діяльності державних інституцій, освітньої системи та культурної політики.

Ще одним важливим напрямом дослідження є етносимволізм, представлений працями Ентоні Сміта. Учений намагався поєднати елементи примордіалізму та конструктивізму. Він вважав, що сучасні нації формуються на основі більш давніх етнічних спільнот, які мають власні символи, міфи, традиції та історичну пам'ять. На думку Сміта, саме етнічна спадщина створює фундамент для формування сучасної національної ідентичності [6, с. 21].

Особливу роль у структурі національної ідентичності відіграє історична пам'ять. Вона забезпечує зв'язок між поколіннями та формує спільне бачення минулого. Через систему історичних знань суспільство передає новим поколінням уявлення про визначні події, національних героїв, культурні досягнення та трагічні сторінки своєї історії. Саме історична пам'ять сприяє формуванню почуття належності до національної спільноти та зміцненню суспільної солідарності.

Важливим елементом національної ідентичності є мова. У більшості держав світу саме мова виступає одним із головних маркерів національної приналежності. Вона не лише забезпечує комунікацію між членами суспільства, а

й виконує культуруотворюючу функцію. Через мову передаються знання, традиції, моральні цінності та особливості світогляду народу. Для українського суспільства питання збереження та розвитку державної мови має особливе значення, оскільки протягом тривалого історичного періоду українська мова зазнавала обмежень та дискримінації.

Не менш важливу роль відіграють національні традиції та культурна спадщина. До них належать народні звичаї, обряди, фольклор, мистецтво, література, архітектура та інші форми культурного самовираження. Вони виступають засобом збереження історичного досвіду та сприяють передачі культурних цінностей від покоління до покоління. Саме через культуру людина усвідомлює свою належність до певної нації та формує відповідні моделі поведінки.

У сучасних умовах дедалі більшого значення набуває громадянський компонент національної ідентичності. Якщо традиційно національна ідентичність пов'язувалася переважно з етнічним походженням, то сьогодні вона все частіше базується на спільних політичних цінностях, демократичних принципах та усвідомленні відповідальності за майбутнє держави. Такий підхід особливо характерний для багатонаціональних демократичних суспільств, де єдність громадян забезпечується не лише спільним походженням, а й прихильністю до спільних політичних ідеалів [9, с. 40].

Українська національна ідентичність формувалася в складних історичних умовах. Протягом століть українські землі перебували у складі різних державних утворень, що суттєво вплинуло на розвиток національної свідомості. Водночас український народ зумів зберегти власну мову, культуру, традиції та історичну пам'ять, які стали основою сучасної національної ідентичності.

Важливими етапами становлення української національної ідентичності були доба Київської Русі, козацький період, українське національне відродження XIX століття, визвольні змагання початку XX століття та відновлення державної незалежності у 1991 році. Кожен із цих етапів сприяв зміцненню національної

свідомості та формуванню уявлень про українців як окрему політичну та культурну спільноту.

Після проголошення незалежності України процес формування національної ідентичності набув нових рис. Особливого значення набули питання державотворення, розвитку української мови, формування єдиного інформаційного простору та інтеграції до європейської спільноти. Значний вплив на ці процеси справили Помаранчева революція 2004 року, Революція Гідності 2013–2014 років та російська агресія проти України.

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації у 2022 році стало потужним фактором консолідації українського суспільства. Умови війни сприяли посиленню національної самосвідомості, зростанню рівня патріотизму та усвідомленню важливості захисту державної незалежності. Водночас значно підвищилася роль державних символів, української мови та національної культури як елементів суспільної єдності.

Важливим аспектом дослідження національної ідентичності є визначення її функцій у житті суспільства та держави. У сучасній науці прийнято виділяти інтеграційну, комунікативну, культуроохоронну, політичну та безпекову функції національної ідентичності. Інтеграційна функція полягає у забезпеченні суспільної єдності та згуртованості громадян навколо спільних цінностей, історичної пам'яті та державних інтересів. Саме національна ідентичність дозволяє об'єднати різні соціальні групи в межах єдиної політичної нації та створює передумови для стабільного розвитку держави [7, с. 20].

Комунікативна функція забезпечує взаємодію між членами суспільства через спільну мову, систему символів та культурних кодів. Завдяки цьому громадяни можуть ефективно взаємодіяти між собою, формувати спільні цілі та координувати власну діяльність. Особливого значення ця функція набуває в умовах розвитку інформаційного суспільства, коли комунікація стає одним із ключових чинників суспільного розвитку.

Культуроохоронна функція спрямована на збереження та передачу наступним поколінням національної культурної спадщини. До неї належать мова,

література, мистецтво, традиції, звичаї та історичні пам'ятки. Саме завдяки національній ідентичності забезпечується спадкоємність культурного розвитку народу та збереження його унікальності в умовах глобалізаційних процесів.

Політична функція національної ідентичності проявляється через формування лояльності громадян до держави, підтримку державних інститутів та готовність брати участь у політичному житті суспільства. Громадяни, які ототожнюють себе з власною державою, більш активно залучаються до процесів прийняття рішень, беруть участь у виборах, громадських ініціативах та інших формах суспільної активності.

Не менш важливою є безпекова функція. У сучасних умовах національна ідентичність виступає одним із ключових чинників забезпечення національної безпеки. Вона підвищує стійкість суспільства до зовнішніх інформаційних впливів, пропаганди, дезінформації та інших загроз. Досвід України свідчить, що високий рівень національної самосвідомості сприяє мобілізації суспільства в умовах війни та забезпечує готовність громадян до захисту держави.

Національна ідентичність має складну внутрішню структуру. Більшість науковців виділяють когнітивний, емоційний, ціннісний та поведінковий компоненти. Когнітивний компонент охоплює знання людини про власну націю, її історію, культуру, традиції та державні символи. Емоційний компонент характеризується почуттям гордості за належність до національної спільноти, переживанням спільної долі та відповідальністю за майбутнє держави.

Ціннісний компонент відображає систему переконань, моральних принципів та суспільних орієнтирів, які поділяються більшістю представників нації. До таких цінностей належать свобода, демократія, справедливість, патріотизм, верховенство права та повага до прав людини. Поведінковий компонент проявляється через конкретні дії громадян, спрямовані на підтримку держави, участь у громадському житті та збереження національної культури [4, с. 24].

У науковій літературі значна увага приділяється чинникам формування національної ідентичності. Серед них особливе місце займають історичні

чинники. Історичний досвід народу формує основу колективної пам'яті та визначає особливості сприйняття сучасних суспільних процесів. Для українського народу такими важливими історичними подіями стали утворення Київської Русі, козацька доба, боротьба за незалежність у ХХ столітті, проголошення незалежності України у 1991 році та сучасна російсько-українська війна.

Другу групу становлять культурні чинники. Саме культура створює систему символів, цінностей та норм поведінки, які об'єднують представників нації. Важливу роль у цьому процесі відіграють література, мистецтво, музика, театр, кінематограф та інші форми культурної діяльності. Через культурні практики людина засвоює уявлення про власну національну спільноту та її місце у світі.

Окремої уваги заслуговує роль освіти у формуванні національної ідентичності. Освітні заклади виконують важливу функцію соціалізації особистості та передачі молодому поколінню знань про історію, культуру та державність України. Саме через систему освіти формується громадянська відповідальність, патріотизм та повага до національних цінностей. Сучасна державна політика України приділяє значну увагу розвитку національно-патріотичного виховання як важливого інструменту зміцнення національної ідентичності.

Важливим чинником формування національної ідентичності виступають засоби масової інформації та цифрові комунікації. У ХХІ столітті інформаційний простір суттєво впливає на процеси самоідентифікації населення. Через телебачення, радіо, інтернет-ресурси та соціальні мережі громадяни отримують інформацію про події в країні та світі, формують власні політичні погляди та ставлення до національних цінностей [2, с. 54].

Разом із позитивними можливостями інформаційного середовища існують і певні ризики. Поширення фейкової інформації, маніпулятивних технологій та ворожої пропаганди може негативно впливати на формування національної свідомості. Саме тому важливим завданням держави є розвиток медіаграмотності населення та забезпечення інформаційної безпеки.

Суттєвий вплив на розвиток національної ідентичності здійснюють процеси глобалізації. З одного боку, глобалізація сприяє розширенню культурних контактів, міжнародного співробітництва та обміну досвідом між народами. З іншого боку, вона може створювати загрози для збереження національної самобутності через уніфікацію культурного простору та поширення стандартизованих моделей поведінки.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання поєднання національної самобутності з відкритістю до світових процесів. Сучасна європейська практика демонструє, що збереження національної ідентичності не суперечить міжнародній інтеграції, а навпаки створює умови для повноцінної участі держави у глобальному співтоваристві. Для України проблема збереження та зміцнення національної ідентичності має стратегічний характер. Після початку російської агресії питання національної єдності, розвитку української культури та підтримки державної мови набули особливого значення. У суспільстві відбулися суттєві зміни у сприйнятті національних символів, історичної пам'яті та державності. Зросла роль громадянської активності, волонтерського руху та суспільної солідарності [10, с. 14].

Таким чином, національна ідентичність виступає складною багаторівневою системою, яка формується під впливом історичних, культурних, політичних, соціальних та інформаційних чинників. Її значення виходить далеко за межі індивідуального самоусвідомлення, оскільки вона забезпечує консолідацію суспільства, стабільність держави та збереження культурної спадщини народу. У сучасних умовах зміцнення національної ідентичності є необхідною передумовою успішного розвитку України, забезпечення її національної безпеки та реалізації стратегічних цілей державної політики.

1.2 Громадянська ідентичність: концепти та підходи

У сучасних умовах розвитку демократичних держав особливого значення набуває проблема формування громадянської ідентичності. Саме вона виступає

важливим чинником забезпечення політичної стабільності, суспільної згуртованості та ефективного функціонування державних інститутів. У контексті розвитку України як демократичної та правової держави питання громадянської ідентичності набуває особливої актуальності, оскільки пов'язане з процесами державотворення, європейської інтеграції, розвитку громадянського суспільства та протидії зовнішнім викликам.

Громадянська ідентичність є складним соціально-політичним феноменом, який характеризує усвідомлення людиною своєї належності до певної держави та політичної спільноти. Вона формується на основі прийняття правових норм, політичних цінностей, суспільних принципів та готовності брати участь у житті держави. На відміну від національної ідентичності, яка часто пов'язана з культурними, мовними та історичними чинниками, громадянська ідентичність базується передусім на політичній і правовій єдності громадян.

У науковій літературі відсутнє єдине трактування поняття громадянської ідентичності. Це пояснюється багатогранністю самого явища та його міждисциплінарним характером. Представники політичної науки розглядають громадянську ідентичність як усвідомлення людиною своєї належності до політичної спільноти та готовність виконувати обов'язки громадянина. Соціологи акцентують увагу на соціальних зв'язках та механізмах інтеграції особистості в суспільство. Психологи досліджують внутрішні механізми самоідентифікації людини як громадянина певної держави [7, с. 31].

Поняття громадянської ідентичності тісно пов'язане з категорією громадянства. Однак ці поняття не є тотожними. Громадянство виступає юридичним статусом особи, який визначає її правовий зв'язок із державою. Натомість громадянська ідентичність характеризує внутрішнє усвідомлення людиною своєї належності до держави, рівень її лояльності до політичної системи та готовність діяти в інтересах суспільства. Таким чином, громадянство є правовою основою громадянської ідентичності, але не гарантує її автоматичного формування.

У сучасній науковій думці сформувалося кілька основних підходів до розуміння громадянської ідентичності. Одним із найбільш поширених є ліберальний підхід. Його прихильники розглядають громадянську ідентичність через систему прав і свобод людини. Відповідно до цього підходу громадянин є насамперед носієм невід'ємних прав, які гарантуються державою. Основою громадянської єдності виступає повага до прав людини, верховенство права та демократичні інститути.

Ліберальна концепція сформувалася під впливом ідей Джона Локка, Шарля Монтеск'є, Жан-Жака Руссо та інших представників європейської політичної думки. Згідно з їхніми поглядами, держава повинна створювати умови для реалізації прав громадян, забезпечувати свободу слова, свободу совісті, право на участь у політичному житті та захист від дискримінації. У межах цього підходу громадянська ідентичність формується через усвідомлення людиною своїх прав та можливостей впливати на суспільні процеси.

Іншим важливим напрямом є республіканський підхід. Його представники наголошують на тому, що громадянська ідентичність не може обмежуватися лише володінням правами. Важливим є також усвідомлення громадянином власних обов'язків перед державою та суспільством. У центрі уваги перебуває активна громадянська позиція, участь у суспільному житті, відповідальність за прийняття політичних рішень та готовність працювати на благо держави. Республіканська традиція бере свій початок ще з античних часів і пов'язана з ідеями Аристотеля, Цицерона та інших мислителів. У сучасному розумінні республіканський підхід передбачає активну участь громадян у демократичних процесах, розвиток місцевого самоврядування, громадського контролю за діяльністю влади та підтримку суспільно важливих ініціатив [8, с. 17].

Важливе місце займає комунітарний підхід, який розглядає громадянську ідентичність як результат належності людини до певної соціальної спільноти. Представники цього напрямку вважають, що громадянська єдність ґрунтується не лише на правових нормах, а й на спільних моральних цінностях, традиціях та культурних особливостях суспільства. Відповідно до комунітарного підходу,

ефективне функціонування демократичної держави можливе лише за умови існування спільних ціннісних орієнтирів, які об'єднують громадян.

Сучасні дослідники наголошують, що громадянська ідентичність має складну структуру. Найчастіше виділяють когнітивний, ціннісний, емоційний та поведінковий компоненти. Когнітивний компонент передбачає наявність знань про державу, політичну систему, права та обов'язки громадян. Він включає розуміння принципів демократії, механізмів функціонування органів влади та особливостей політичного устрою країни. Рівень сформованості когнітивного компонента значною мірою залежить від системи освіти, доступності інформації та рівня політичної культури населення. Ціннісний компонент пов'язаний із прийняттям демократичних принципів та суспільних норм. До таких цінностей належать свобода, справедливість, рівність, верховенство права, відповідальність, повага до прав людини та патріотизм. Саме через систему цінностей формується ставлення громадянина до держави та суспільства.

Емоційний компонент характеризується почуттям належності до держави, гордості за свою країну, повагою до державних символів та усвідомленням спільності історичної долі. Він відіграє важливу роль у забезпеченні суспільної згуртованості та формуванні довіри до державних інституцій. Поведінковий компонент проявляється через конкретні дії громадянина. До них належать участь у виборах, діяльність громадських організацій, волонтерство, громадський контроль за діяльністю влади, сплата податків, дотримання законодавства та інші форми суспільної активності. Саме поведінковий компонент свідчить про реальний рівень сформованості громадянської ідентичності [17, с. 36].

Формування громадянської ідентичності відбувається під впливом багатьох чинників. Одним із найважливіших є система освіти. Освітні установи не лише передають знання про державу та суспільство, а й сприяють вихованню громадянської відповідальності, патріотизму та поваги до демократичних цінностей. Через навчальні програми, виховну роботу та громадські ініціативи молодь залучається до активної участі у суспільному житті.

Важливу роль відіграє сім'я, яка є первинним середовищем соціалізації особистості. Саме в сім'ї формуються перші уявлення про державу, суспільство, моральні норми та громадянські обов'язки. Значний вплив також здійснюють засоби масової інформації, громадські організації, релігійні інституції та соціальне оточення. В умовах розвитку інформаційного суспільства особливого значення набуває вплив цифрових технологій та соціальних мереж. Вони створюють нові можливості для громадянської участі, сприяють поширенню суспільно значущої інформації та залученню громадян до обговорення актуальних проблем. Водночас інформаційний простір може використовуватися для маніпуляцій громадською думкою, поширення дезінформації та політичної пропаганди.

Для України питання формування громадянської ідентичності має особливе значення. Після здобуття незалежності перед державою постало завдання створення нової системи цінностей та формування політичної нації. Важливими етапами цього процесу стали Помаранчева революція, Революція Гідності та сучасний етап протидії російській агресії.

Особливо вагомий вплив на розвиток громадянської ідентичності справила повномасштабна війна, розпочата Російською Федерацією у 2022 році. У цей період значно зріс рівень громадянської активності населення, поширився волонтерський рух, зміцнилася довіра між громадянами та посилилося усвідомлення спільної відповідальності за майбутнє держави. Суспільство продемонструвало високий рівень консолідації, що стало одним із ключових чинників стійкості України в умовах воєнних викликів [3, с. 27].

Водночас процес формування громадянської ідентичності в Україні залишається незавершеним і потребує подальшої підтримки з боку держави та громадянського суспільства. Особливого значення набувають заходи з розвитку громадянської освіти, підвищення рівня політичної культури населення, підтримки молодіжних ініціатив та забезпечення широкої участі громадян у процесах прийняття управлінських рішень.

Громадянська ідентичність не виникає автоматично з моменту набуття особою громадянства. Вона є результатом тривалого процесу соціалізації, у ході якого людина засвоює політичні, правові та моральні цінності суспільства. Формування громадянської ідентичності відбувається протягом усього життя особистості та залежить від багатьох факторів, серед яких провідне місце займають сім'я, освіта, культура, засоби масової інформації, діяльність органів державної влади та інститути громадянського суспільства.

Першим етапом формування громадянської ідентичності є первинна соціалізація, що здійснюється в сім'ї. Саме в сімейному середовищі дитина отримує перші уявлення про суспільство, державу, моральні норми та правила поведінки. Через приклад батьків формуються початкові установки щодо ставлення до закону, громадських обов'язків та суспільної відповідальності. Якщо в родині підтримуються демократичні цінності, повага до прав людини та активна громадянська позиція, це позитивно впливає на подальше формування громадянської самосвідомості особистості.

Наступним важливим механізмом виступає система освіти. Освітні заклади виконують не лише функцію передачі знань, але й забезпечують виховання майбутніх громадян держави. Через навчальні дисципліни, виховні заходи, громадські проєкти та волонтерську діяльність здобувачі освіти отримують можливість ознайомитися з принципами демократії, правами людини, основами державного устрою та механізмами громадянської участі [2, с. 10].

У сучасних демократичних державах громадянська освіта розглядається як один із ключових інструментів формування активного громадянина. Її основною метою є розвиток критичного мислення, політичної культури, правової грамотності та навичок участі у суспільному житті. Для України розвиток громадянської освіти має особливе значення в умовах демократичних трансформацій та європейської інтеграції.

Не менш важливим чинником виступають засоби масової інформації. У сучасному інформаційному суспільстві саме медіа значною мірою формують громадську думку, впливають на політичні орієнтації населення та сприяють

поширенню певних цінностей. Через телебачення, друковані видання, інтернет-ресурси та соціальні мережі громадяни отримують інформацію про діяльність органів влади, політичні процеси та актуальні суспільні проблеми. Разом із позитивними аспектами інформаційне середовище може створювати і певні загрози. Поширення фейкових новин, маніпулятивних технологій та інформаційних кампаній здатне негативно впливати на рівень довіри до державних інститутів та перешкоджати формуванню стійкої громадянської позиції. Саме тому важливого значення набуває розвиток медіаграмотності населення як складової громадянської компетентності.

Одним із найважливіших інститутів формування громадянської ідентичності виступає громадянське суспільство. Його основу складають громадські організації, благодійні фонди, професійні об'єднання, волонтерські рухи, органи самоорганізації населення та інші недержавні структури. Громадянське суспільство створює умови для активної участі громадян у вирішенні суспільних проблем. Саме через діяльність громадських організацій люди отримують можливість реалізувати власні ініціативи, захищати свої права та брати участь у прийнятті суспільно важливих рішень. Участь у таких процесах сприяє формуванню почуття відповідальності за розвиток громади та держави.

Особливого розвитку громадянське суспільство в Україні набуло після Революції Гідності. Саме в цей період відбулося суттєве зростання громадської активності населення, збільшилася кількість волонтерських та благодійних організацій, посилювався громадський контроль за діяльністю влади. Події 2014 року продемонстрували високий рівень самоорганізації українського суспільства та його готовність брати відповідальність за майбутнє держави [5, с. 41].

Подальший розвиток громадянської активності спостерігався після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації у 2022 році. Волонтерський рух став одним із символів українського суспільства. Мільйони громадян долучилися до допомоги Збройним Силам України, внутрішньо переміщеним особам, медичним закладам та постраждалим регіонам. Така діяльність сприяла

зміцненню громадянської солідарності та формуванню спільної відповідальності за долю країни.

Важливим аспектом дослідження громадянської ідентичності є її взаємозв'язок із принципами демократичного врядування. Демократія передбачає активну участь громадян у суспільно-політичному житті, відкритість влади, прозорість управлінських процесів та підзвітність державних інституцій.

Громадянська ідентичність виступає одним із ключових чинників ефективного функціонування демократії. Громадяни, які усвідомлюють свою відповідальність за розвиток держави, більш активно беруть участь у виборах, громадських консультаціях, діяльності органів місцевого самоврядування та контролі за діяльністю влади.

Сучасні концепції публічного управління дедалі більше орієнтуються на принципи партнерства між державою та громадянами. Концепція належного врядування передбачає залучення населення до процесів вироблення та реалізації державної політики. У таких умовах громадянська ідентичність стає важливою передумовою розвитку демократичних інститутів і забезпечення ефективності публічного управління.

Формування громадянської ідентичності в Україні має свої специфічні особливості, зумовлені історичним розвитком держави, поліетнічним складом населення та процесами демократичної трансформації. Після проголошення незалежності у 1991 році перед українським суспільством постало завдання формування нової політичної нації, об'єднаної спільними демократичними цінностями та відповідальністю за майбутнє держави [21, с. 38].

Важливим чинником розвитку громадянської ідентичності стало проведення реформ децентралізації. Передача значної частини повноважень органам місцевого самоврядування сприяла підвищенню рівня участі громадян у вирішенні питань місцевого значення. У результаті мешканці територіальних громад отримали більше можливостей впливати на розвиток своїх населених пунктів та контролювати діяльність місцевої влади. Суттєвий вплив на громадянську ідентичність справив процес європейської інтеграції України.

Поширення європейських цінностей, утвердження принципів демократії, верховенства права та захисту прав людини сприяють формуванню сучасної моделі громадянина, який усвідомлює власні права та обов'язки й бере активну участь у суспільному житті.

У сучасних умовах громадянська ідентичність українців дедалі більше поєднує патріотизм, демократичні цінності, готовність до суспільної участі та відповідальність за розвиток держави. Саме тому її зміцнення є одним із пріоритетних напрямів державної політики та важливою умовою забезпечення національної єдності.

1.3 Взаємозв'язок національної та громадянської ідентичності

У сучасній науковій літературі питання взаємозв'язку національної та громадянської ідентичності належить до числа найбільш актуальних проблем суспільного розвитку. Це пояснюється тим, що процеси глобалізації, демократизації, розвитку інформаційного суспільства та міжнародної інтеграції суттєво впливають на механізми самоідентифікації особистості. У таких умовах національна та громадянська ідентичності не існують ізольовано одна від одної, а перебувають у постійній взаємодії, взаємодоповнюючи та посилюючи одна одну [14, с. 54].

Національна ідентичність традиційно пов'язується з усвідомленням людиною своєї належності до певної нації, спільної культури, мови, історичної пам'яті та системи духовних цінностей. Водночас громадянська ідентичність характеризує належність особи до певної держави, прийняття її політичних і правових норм, а також готовність брати участь у суспільному житті. Незважаючи на різну природу походження, обидва види ідентичності мають спільну мету – забезпечення інтеграції особистості в суспільство та формування її соціальної відповідальності.

У наукових дослідженнях існують різні підходи до визначення характеру взаємозв'язку між національною та громадянською ідентичністю. Частина дослідників розглядає їх як самостійні явища, що функціонують паралельно. Інші вчені наголошують на їхній взаємозалежності та взаємному впливі. Найбільш поширеною є позиція, відповідно до якої національна та громадянська ідентичності утворюють єдину систему суспільної самоідентифікації людини.

Національна ідентичність створює культурно-історичне підґрунтя для формування громадянської ідентичності. Саме через засвоєння історії, традицій, мови та культури особа починає усвідомлювати свою належність до певної спільноти. Надалі це усвідомлення трансформується у готовність підтримувати державу, виконувати громадянські обов'язки та брати участь у суспільно-

політичному житті. Таким чином, національна ідентичність часто виступає фундаментом громадянської самосвідомості.

Водночас громадянська ідентичність сприяє зміцненню національної єдності через формування спільної політичної культури та відповідальності за розвиток держави. Якщо національна ідентичність об'єднує людей на основі спільного культурного походження, то громадянська ідентичність забезпечує інтеграцію всіх громадян незалежно від етнічного походження, релігійних переконань чи мовних особливостей. Саме тому в сучасних демократичних державах особлива увага приділяється розвитку громадянської складової суспільної ідентичності [7, с. 74].

Особливого значення взаємозв'язок між національною та громадянською ідентичністю набуває у багатонаціональних державах. У таких країнах громадянська ідентичність виступає важливим механізмом суспільної консолідації, оскільки дозволяє об'єднати представників різних етнічних груп навколо спільних політичних цінностей та інтересів держави. При цьому національна ідентичність не втрачає свого значення, а продовжує виконувати функцію збереження культурної різноманітності та історичної спадщини окремих спільнот.

Україна є яскравим прикладом держави, в якій процеси формування національної та громадянської ідентичності відбуваються одночасно та взаємопов'язано. Історичні особливості розвитку українських земель, тривале перебування у складі різних державних утворень, багатонаціональний склад населення та складні політичні процеси вплинули на специфіку становлення української ідентичності.

Після проголошення незалежності України у 1991 році перед державою постало завдання не лише відновлення національної самосвідомості, але й формування єдиної громадянської спільноти. У цей період особливого значення набули питання розвитку української мови, відродження історичної пам'яті, популяризації національної культури та формування демократичних інститутів.

Саме поєднання цих напрямів стало основою для розвитку сучасної української ідентичності.

Важливу роль у взаємодії національної та громадянської ідентичності відіграють державні символи. Державний прапор, герб, гімн, офіційні свята та пам'ятні дати є не лише елементами державності, але й важливими засобами формування почуття належності до нації та держави. Вони виконують об'єднавчу функцію, сприяючи зміцненню як національної, так і громадянської самосвідомості [11, с. 48].

Особливим фактором зближення національної та громадянської ідентичності виступає історична пам'ять. Спільне розуміння історичного минулого формує відчуття єдності поколінь та відповідальності за майбутнє держави. Для українського суспільства важливе значення мають події Української революції початку ХХ століття, Голодомору, боротьби за незалежність, Революції Гідності та сучасної російсько-української війни. Саме ці події стали важливими чинниками консолідації суспільства та посилення національної й громадянської ідентичності.

Значний вплив на взаємодію національної та громадянської ідентичності здійснює процес глобалізації. З одного боку, глобалізація відкриває нові можливості для міжнародної співпраці, культурного обміну та розвитку демократії. З іншого боку, вона може створювати загрози для збереження національної самобутності через поширення уніфікованих культурних стандартів та зростання впливу транснаціональних інформаційних ресурсів. У таких умовах особливого значення набуває необхідність пошуку балансу між національною самобутністю та відкритістю до світових процесів. Сучасний досвід європейських держав свідчить про те, що збереження національної ідентичності не суперечить розвитку громадянського суспільства та інтеграції до міжнародних організацій. Навпаки, сильна національна ідентичність створює додаткові можливості для активної участі держави у міжнародному співробітництві.

У контексті європейської інтеграції України взаємозв'язок між національною та громадянською ідентичністю набуває нового змісту.

Європейський Союз базується на принципах демократії, верховенства права, поваги до прав людини та культурного різноманіття. Це означає, що розвиток громадянської ідентичності не передбачає відмову від національних цінностей, а навпаки сприяє їхньому збереженню та популяризації в європейському просторі.

Важливим проявом взаємозв'язку між двома видами ідентичності є громадянська активність населення. Участь громадян у волонтерському русі, діяльності громадських організацій, місцевому самоврядуванні та благодійних проєктах одночасно сприяє розвитку відповідального громадянства та зміцненню почуття належності до української нації. Особливо яскраво ця тенденція проявилася після початку повномасштабної війни у 2022 році. Російська агресія стала одним із найпотужніших чинників консолідації українського суспільства. Незалежно від регіону проживання, етнічного походження чи мовних уподобань громадяни України об'єдналися навколо спільної мети – захисту незалежності та територіальної цілісності держави. У результаті відбулося значне посилення як національної, так і громадянської ідентичності [1, с. 15].

Сучасні соціологічні дослідження свідчать про зростання рівня самоідентифікації громадян саме як українців, а також про підвищення довіри до державних інституцій та готовності брати участь у суспільному житті. Це підтверджує, що національна та громадянська ідентичності в умовах зовнішньої загрози не конкурують між собою, а взаємно підсилюються.

Важливим напрямом подальшого розвитку українського суспільства є формування політичної нації, яка об'єднує всіх громадян держави незалежно від їхнього етнічного походження. Така модель поєднує національні культурні цінності з демократичними принципами громадянського суспільства та відповідає сучасним європейським підходам до державотворення [6, с. 51].

Отже, національна та громадянська ідентичності є взаємопов'язаними складовими процесу самоідентифікації особистості та суспільства. Національна ідентичність забезпечує культурно-історичну основу суспільного розвитку, тоді як громадянська ідентичність формує політичну та правову єдність громадян. У сучасній Україні їх гармонійне поєднання виступає важливою передумовою

суспільної консолідації, зміцнення державності, розвитку демократії та успішної інтеграції до європейського простору.

РОЗДІЛ 2

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

2.1 Ідентичність у добу Київської Русі та козацької держави

Ідентичність є одним із найважливіших чинників існування будь-якого народу, адже саме через усвідомлення своєї належності до певної спільноти формується розуміння власного місця в суспільстві, історії та культурі. В українській історії особливого значення набуває дослідження ідентичності в добу Київської Русі та козацької держави, оскільки саме в ці періоди закладалися основи національної самосвідомості, культурної традиції та державницького мислення. Формування колективної ідентичності населення українських земель відбувалося під впливом політичних, соціальних, релігійних та культурних процесів, які визначали розвиток суспільства протягом багатьох століть [7, с. 34].

У період Київської Русі формування ідентичності було пов'язане з виникненням і зміцненням державності. Київська Русь стала першою великою державою східних слов'ян, яка об'єднала різні племена навколо політичного центру в Києві. Саме процес об'єднання сприяв поступовому усвідомленню спільності інтересів та належності до єдиного політичного простору. Населення держави складалося з полян, деревлян, сіверян, уличів, тиверців, волинян та інших племінних союзів. Спочатку люди ототожнювали себе переважно зі своїм племенем або місцевою громадою, однак із розвитком держави почала формуватися ширша руська ідентичність.

Важливу роль у становленні ідентичності відіграла князівська влада. Князі виступали символами єдності держави та гарантією порядку. Особливе значення мала діяльність князя Володимира Великого, який здійснив хрещення Русі у 988 році. Прийняття християнства стало не лише релігійною реформою, а й потужним чинником консолідації населення. Нова віра сприяла поширенню спільних моральних цінностей, норм поведінки та культурних традицій. Християнство

стало важливим елементом руської ідентичності, оскільки об'єднувало людей незалежно від їхнього походження чи місця проживання.

Значний вплив на формування ідентичності мала православна церква. Вона забезпечувала духовну єдність населення та поширювала спільні уявлення про світ і місце людини в ньому. Церква сприяла розвитку освіти, книжності та писемності. Завдяки діяльності духовенства поширювалися літописи, церковна література та історичні твори, які формували уявлення про спільне минуле. Саме через літописання закріплювалася пам'ять про походження держави, її правителів та визначні події.

Одним із важливих джерел формування руської ідентичності була культура. У Київській Русі активно розвивалося мистецтво, архітектура, література та освіта. Величні храми, зокрема Софія Київська, ставали символами державної могутності та духовної єдності. Культурні досягнення сприяли усвідомленню належності до високорозвиненої цивілізації. Люди починали пишатися своєю державою та її здобутками [21, с. 36].

Важливе місце у формуванні ідентичності займала історична пам'ять. Русичі усвідомлювали значення своєї держави та прагнули зберегти пам'ять про її досягнення. Літописці наголошували на величчї Києва як політичного та духовного центру. Київ розглядався як «мати міст руських», що підкреслювало його особливе місце у свідомості населення. Саме навколо Києва формувалося відчуття належності до спільного політичного та культурного простору.

Ідентичність населення Київської Русі мала багаторівневий характер. Людина могла одночасно відчувати себе представником свого племені, жителем певного міста та членом руської спільноти. Така багатошаровість була характерною для середньовічного суспільства. Проте поступово загальнодержавна руська ідентичність ставала дедалі важливішою.

Суттєві зміни у розвитку ідентичності відбулися після розпаду Київської Русі та монгольської навали. Політична єдність була порушена, однак культурна та релігійна спадщина продовжувала об'єднувати населення руських земель. Навіть за умов іноземного панування зберігалися традиції, мова, віра та історична

пам'ять. Саме вони стали основою для подальшого розвитку української ідентичності.

Новий етап формування ідентичності розпочався в добу українського козацтва. У XVI–XVIII століттях козацтво стало важливим суспільним явищем, яке суттєво вплинуло на розвиток українського народу. Запорозька Січ перетворилася на осередок свободи, військової організації та самоврядування. Козаки стали символом боротьби за права, віру та незалежність.

Козацька ідентичність формувалася на основі особливого способу життя. Козаки цінували свободу, мужність, рівність та військову доблесть. Вони вважали себе захисниками українських земель і православної віри. Саме ці цінності стали основою козацького світогляду та визначали поведінку членів козацької спільноти.

Важливим чинником формування козацької ідентичності була боротьба проти зовнішніх загроз. Постійні війни з Османською імперією, Кримським ханством та Річчю Посполитою сприяли згуртуванню козаків. Спільна боротьба формувала почуття солідарності та відповідальності за долю свого народу. Козаки усвідомлювали себе окремою силою, здатною захищати інтереси українського населення [28, с. 39].

Особливе значення для розвитку української ідентичності мала Національно-визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького. Вона стала важливим етапом у формуванні державницької свідомості. Створення Гетьманщини засвідчило прагнення українців до політичної самостійності. Населення дедалі більше усвідомлювало себе окремою спільнотою зі своїми інтересами, традиціями та культурою. Гетьманщина стала важливим осередком розвитку політичної ідентичності. У державі діяли власні органи влади, адміністрація, судочинство та військо. Це сприяло утвердженню уявлень про можливість самостійного державного існування. Гетьмани виступали символами державності та національних прагнень.

Значний вплив на козацьку ідентичність мала православна віра. Козаки вважали себе оборонцями православ'я та активно підтримували церкву. Вони

фінансували будівництво храмів, монастирів та шкіл. Православ'я стало важливою складовою колективної самосвідомості та сприяло збереженню культурної спадщини. Велику роль у формуванні ідентичності відіграла освіта. У козацьку добу активно розвивалися братські школи та колегіуми. Освіченість сприяла поширенню історичних знань та усвідомленню власної культурної окремішності. Особливе значення мала діяльність Києво-Могилянської академії, яка стала одним із провідних освітніх центрів Східної Європи.

Козацька культура також була важливим чинником формування ідентичності. Народні думи, пісні та літописи прославляли героїчні подвиги козаків. Через фольклор передавалися уявлення про честь, відвагу та любов до Батьківщини. Козацькі образи закріплювалися у колективній пам'яті та ставали символами національного характеру. Важливим елементом козацької ідентичності була традиція самоврядування. Рішення ухвалювалися на козацьких радах, де кожен козак мав право голосу. Це сприяло розвитку демократичних традицій та формувало почуття особистої відповідальності за долю громади. Ідеї свободи та рівності стали невід'ємною частиною української політичної культури [13, с. 34].

Таким чином, у добу Київської Русі та козацької держави були закладені основні риси української ідентичності. Київська Русь сформувала традиції державності, християнської культури та історичної пам'яті. Козацька доба доповнила їх ідеалами свободи, самоврядування та боротьби за незалежність. Поєднання цих історичних надбань стало підґрунтям для подальшого розвитку української нації та її національної самосвідомості. Сформовані в ті часи цінності продовжують відігравати важливу роль у сучасному суспільстві, визначаючи особливості української культури, політичної традиції та національної пам'яті.

Ідентичність українського народу у XIX–XX століттях формувалася в умовах складних політичних, соціальних та культурних трансформацій. Саме цей період став вирішальним для становлення модерної української нації, розвитку національної самосвідомості та утвердження уявлень про окремішність українського народу. На формування ідентичності впливали національно-

визвольні рухи, культурне відродження, діяльність громадських організацій, боротьба за державність, а також політика різних державних режимів, зокрема радянської влади. Незважаючи на численні спроби асиміляції та русифікації, українці зуміли зберегти власну культуру, мову та історичну пам'ять, які стали основою національної ідентичності.

2.2 Ідентичність у XIX–XX ст. (національно-визвольні рухи, радянський період)

На початку XIX століття українські землі перебували у складі двох великих імперій – Російської та Австрійської. Відсутність власної державності суттєво ускладнювала розвиток національної самосвідомості. Значна частина населення ототожнювала себе насамперед із місцевою громадою, регіоном або соціальним станом. Водночас саме в цей період розпочинається процес формування модерної української нації. Важливу роль у цьому процесі відіграла інтелігенція, яка почала досліджувати історію, культуру та мову українського народу [28, с. 30].

Національне відродження стало одним із ключових чинників формування української ідентичності. Представники української інтелігенції прагнули довести самобутність українського народу та його право на власний культурний розвиток. Значний внесок у цей процес зробили історики, письменники, етнографи та громадські діячі. Вони збирали народні пісні, легенди, звичаї та перекази, демонструючи багатство української культурної спадщини. Через наукову та літературну діяльність формувалося усвідомлення належності до єдиної національної спільноти.

Особливе значення для розвитку української ідентичності мала творчість Тараса Шевченка. Його поезія стала символом боротьби за національне відродження та соціальну справедливість. У своїх творах Шевченко звертався до історичного минулого України, прославляв козацьку добу та закликав до збереження національної гідності. Його творчість сприяла формуванню почуття єдності серед українців та зміцненню національної свідомості. Саме тому

Шевченка часто називають духовним батьком української нації. Його ідеї вплинули на кілька поколінь українських діячів та стали важливим елементом національної пам'яті.

Важливим чинником формування ідентичності було поширення української мови. У ХІХ столітті вона стала основою культурного відродження. Незважаючи на численні заборони з боку російської влади, українська мова продовжувала використовуватися в літературі, фольклорі та побуті. Видання художніх творів українською мовою сприяло поширенню національних ідей серед населення. Мова поступово перетворювалася на один із головних символів національної приналежності.

Національна ідентичність зміцнювалася також через розвиток історичної науки. Українські історики прагнули показати безперервність історичного розвитку українського народу від часів Київської Русі до сучасності. Особливу роль відіграли праці Михайла Грушевського, який обґрунтував концепцію окремішності української історії. Його дослідження сприяли формуванню історичної пам'яті та усвідомленню українцями власного минулого. Історія стала важливим інструментом національної самоідентифікації [8, с. 31].

У другій половині ХІХ століття починають виникати громадські та культурно-просвітницькі організації. Вони займалися популяризацією української мови, культури та освіти. Значну роль відіграли громади, які діяли в різних містах України. Їхня діяльність сприяла поширенню національних ідей серед широких верств населення. Через освітню та культурну роботу поступово формувалося усвідомлення спільності українців незалежно від регіону проживання.

На західноукраїнських землях важливу роль у формуванні ідентичності відігравали товариства «Просвіта». Вони організовували бібліотеки, читальні, лекції та культурні заходи. Завдяки їхній діяльності підвищувався рівень освіти населення та зміцнювалася національна свідомість. «Просвіта» стала одним із найважливіших осередків українського національного руху. Її діяльність сприяла поширенню знань про історію та культуру українського народу.

Наприкінці XIX – на початку XX століття український національний рух набуває політичного характеру. Починають виникати політичні партії, які висували вимоги автономії або незалежності України. Політична активність сприяла формуванню модерної національної ідентичності. Українці дедалі більше усвідомлювали себе не лише культурною, а й політичною спільнотою. Зростало прагнення до самовизначення та створення власної держави.

Події Української революції 1917–1921 років стали важливим етапом розвитку національної ідентичності. Проголошення Української Народної Республіки засвідчило прагнення українців до незалежності. У цей період значна частина населення вперше відчула себе громадянами власної держави. Формувалися нові політичні символи, державні інститути та національні традиції. Хоча українська державність не змогла втриматися, досвід революції залишив глибокий слід у колективній пам'яті народу.

Після встановлення радянської влади формування української ідентичності відбувалося в нових умовах. На початковому етапі більшовицьке керівництво проводило політику українізації. Українська мова використовувалася в освіті, культурі та державному управлінні. Це сприяло розвитку національної культури та залученню українців до суспільного життя. Водночас влада прагнула підпорядкувати національний розвиток інтересам радянської держави [33, с. 28].

У 1930-х роках політика радянської влади суттєво змінилася. Розпочалися масові репресії проти української інтелігенції. Було знищено значну частину культурної та наукової еліти. Цей період увійшов в історію як доба «Розстріляного відродження». Репресії завдали серйозного удару по розвитку української культури та національної свідомості.

Особливо трагічною подією став Голодомор 1932–1933 років. Масовий голод призвів до загибелі мільйонів людей. Для багатьох українців ця трагедія стала символом страждань і боротьби за виживання. Пам'ять про Голодомор відіграє важливу роль у сучасній українській ідентичності. Вона нагадує про ціну, яку народ заплатив за збереження своєї самобутності.

У радянський період активно впроваджувалася ідея формування нової спільноти – радянського народу. Влада намагалася послабити національні відмінності та створити єдину наднаціональну ідентичність. Значна увага приділялася вихованню громадян у дусі радянського патріотизму. Проте повністю витіснити українську національну свідомість не вдалося. Національні традиції продовжували зберігатися в сім'ях, культурному середовищі та народній пам'яті.

Важливим елементом радянської політики була русифікація. Російська мова поступово почала домінувати в багатьох сферах суспільного життя. Це впливало на мовну та культурну ідентичність населення. Проте навіть за таких умов українська мова залишалася важливим символом національної належності. Багато людей продовжували використовувати її в побуті та культурному житті.

У 1960-х роках виникає рух шістдесятників. Представники цього покоління прагнули захищати українську культуру, мову та історичну пам'ять. Вони виступали за дотримання прав людини та свободу творчості. Шістдесятники зробили значний внесок у збереження національної свідомості в умовах радянської системи. Їхня діяльність сприяла формуванню нової хвилі національного відродження [20, с. 54].

Наприкінці 1980-х років процеси перебудови відкрили нові можливості для розвитку української ідентичності. Відроджувалися громадські організації, активізувалися культурні рухи та поширювалися ідеї незалежності. Зростала увага до історії України та проблем національної пам'яті. Українці дедалі більше усвідомлювали себе окремим народом із власними інтересами та правом на самовизначення.

Проголошення незалежності України у 1991 році стало логічним результатом багатовікового процесу формування національної ідентичності. Незалежна держава створила умови для розвитку української мови, культури та історичної науки. Розпочався новий етап осмислення національного минулого та формування громадянської свідомості. Українська ідентичність стала поєднанням історичної пам'яті, культурних традицій та сучасних демократичних цінностей [23, с. 17].

Отже, у XIX–XX століттях українська ідентичність пройшла складний шлях розвитку. Національно-визвольні рухи сприяли формуванню модерної нації та усвідомленню права на власну державність. Радянський період супроводжувався як підтримкою окремих елементів національного розвитку, так і політикою репресій, русифікації та ідеологічного контролю. Незважаючи на численні виклики, український народ зумів зберегти свою мову, культуру та історичну пам'ять. Саме вони стали фундаментом сучасної української національної ідентичності та важливою складовою державотворчих процесів незалежної України.

2.3 Ідентичність у період незалежності України

Період незалежності України став новим етапом у розвитку української національної ідентичності. Після проголошення незалежності 24 серпня 1991 року українське суспільство отримало можливість самостійно визначати напрями політичного, культурного та соціального розвитку. Формування ідентичності в умовах незалежної держави відбувалося під впливом історичної пам'яті, державотворчих процесів, розвитку громадянського суспільства, мовної політики та міжнародних викликів. Цей процес був складним і неоднозначним, оскільки Україна успадкувала значні наслідки радянського минулого, регіональні відмінності та різні моделі самоідентифікації населення.

На початку 1990-х років українська держава постала перед необхідністю формування нової системи суспільних цінностей. Незалежність відкрила можливість для відродження національної культури, розвитку української мови та переосмислення історичного минулого. У суспільстві поступово утверджувалося розуміння того, що незалежна держава потребує власної політичної нації, яка об'єднуватиме громадян незалежно від їхнього етнічного походження, релігії чи регіону проживання. Саме тому процес формування української ідентичності набув особливого значення для зміцнення державності.

Одним із головних чинників становлення ідентичності стала Конституція України, ухвалена у 1996 році. Вона закріпила основні принципи державного устрою, права громадян та статус української мови як державної. Конституція стала важливим символом незалежності та правової основи розвитку української політичної нації. Завдяки їй формувалося усвідомлення належності до єдиного політичного простору та відповідальності за майбутнє держави.

Важливу роль у процесі формування ідентичності відігравала освіта. Після здобуття незалежності було переглянуто зміст навчальних програм з історії, літератури та суспільствознавства. Особлива увага приділялася вивченню української історії, культури та традицій. Учні отримували можливість ознайомлюватися з подіями та постатями, які раніше замовчувалися або висвітлювалися викривлено. Освіта стала одним із головних інструментів формування національної свідомості молодого покоління [35, с. 50].

Не менш важливим чинником була мова. Українська мова поступово зміцнювала свої позиції в освіті, державному управлінні, засобах масової інформації та культурному житті. Для багатьох громадян вона стала символом незалежності та національної самобутності. Водночас мовне питання залишалося предметом суспільних дискусій, оскільки значна частина населення продовжувала активно використовувати російську мову. Незважаючи на це, роль української мови як об'єднавчого чинника поступово зростала.

Формуванню ідентичності сприяло також відродження національної культури. В Україні активно розвивалися література, музика, театр, кінематограф та образотворче мистецтво. Зростала увага до народних традицій, свят та звичаїв. Поширення культурних проєктів сприяло зміцненню інтересу до української спадщини та формуванню позитивного образу національної культури. Культурний простір ставав важливою сферою утвердження української ідентичності.

Особливе значення для розвитку ідентичності мала історична пам'ять. Після здобуття незалежності розпочався процес переосмислення багатьох історичних подій. Суспільство отримало можливість відкрито говорити про Голодомор,

політичні репресії, діяльність визвольного руху та інші сторінки минулого. Відновлення історичної справедливості сприяло формуванню спільного бачення національної історії. Пам'ять про трагічні та героїчні події стала важливою складовою колективної свідомості.

Важливим етапом у розвитку української ідентичності стала Помаранчева революція 2004 року. Масові мирні протести продемонстрували прагнення громадян до демократії, справедливості та захисту своїх прав. Події революції сприяли зміцненню громадянської активності та усвідомленню відповідальності за майбутнє держави. Для багатьох українців саме тоді почало формуватися розуміння себе як активних учасників політичного життя країни.

Новий поштовх розвитку ідентичності дала Революція Гідності 2013–2014 років. Протести, які розпочалися як реакція на відмову від європейської інтеграції, перетворилися на масштабний рух за свободу, демократію та людську гідність. Учасники Майдану представляли різні регіони, соціальні групи та національності, але їх об'єднували спільні цінності. Саме в цей період особливо чітко проявилася громадянська складова української ідентичності. Усвідомлення належності до єдиної політичної нації стало одним із головних результатів Революції Гідності [14, с. 54].

Суттєвий вплив на формування сучасної української ідентичності мала російська агресія, яка розпочалася у 2014 році. Анексія Криму та бойові дії на сході України стали серйозним викликом для держави та суспільства. Водночас ці події сприяли консолідації громадян навколо ідеї захисту незалежності та територіальної цілісності країни. Зросла повага до державних символів, військових та волонтерів. Відчуття належності до України стало важливим фактором суспільної єдності.

Велику роль у зміцненні ідентичності відіграв волонтерський рух. Тисячі громадян долучилися до допомоги військовим, переселенцям та постраждалим від війни. Волонтерство стало проявом відповідальності, солідарності та патріотизму. Через спільну діяльність люди відчували свою причетність до захисту держави та підтримки суспільства. Це сприяло формуванню активної громадянської позиції.

Значний вплив на розвиток ідентичності мала децентралізація. Реформа місцевого самоврядування сприяла підвищенню ролі територіальних громад у вирішенні місцевих питань. Громадяни отримали більше можливостей впливати на розвиток своїх населених пунктів. Поєднання локальної та загальнонаціональної ідентичності стало важливою особливістю сучасної України [7, с. 36].

Особливого значення питання ідентичності набуло після початку повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році. Війна стала потужним чинником консолідації українського суспільства. Незалежно від регіону проживання, мови спілкування чи етнічного походження громадяни об'єдналися навколо захисту своєї держави. Патріотизм, взаємодопомога та готовність до самопожертви стали важливими рисами сучасної української ідентичності.

В умовах війни особливої ваги набули державні символи. Прапор, герб та гімн України стали символами стійкості, свободи та боротьби за незалежність. Їх використання в повсякденному житті набуло нового змісту. Символи держави почали сприйматися як уособлення спільних цінностей та національної єдності.

Важливим елементом сучасної української ідентичності є європейський вибір. Багато громадян пов'язують майбутнє України з демократичними цінностями, верховенством права та повагою до прав людини. Прагнення до інтеграції з європейською спільнотою стало частиною суспільного світогляду. Європейська орієнтація розглядається не лише як зовнішньополітичний курс, а й як система цінностей, яка визначає напрям розвитку держави.

Сучасна українська ідентичність має громадянський характер. Вона ґрунтується не лише на етнічному походженні, а й на спільних політичних цінностях, історичній пам'яті та відповідальності за державу. Українцем сьогодні вважається кожен громадянин, який поділяє принципи незалежності, свободи та демократії. Такий підхід сприяє зміцненню суспільної єдності та взаємної поваги між представниками різних культурних і мовних груп.

Важливу роль у формуванні ідентичності відіграють сучасні засоби комунікації. Соціальні мережі, онлайн-медіа та цифрові платформи забезпечують

швидке поширення інформації та створюють нові можливості для суспільної взаємодії. Через цифровий простір формуються нові практики комунікації, підтримується національна пам'ять та поширюються культурні цінності. Інтернет став важливим середовищем розвитку сучасної української ідентичності [26, с. 54].

Отже, період незалежності України характеризується активним процесом формування та зміцнення національної ідентичності. Важливу роль у цьому відіграли державотворчі процеси, розвиток освіти, культури, історичної пам'яті та громадянського суспільства. Особливий вплив мали революційні події, російська агресія та боротьба за незалежність. У результаті сформувалася сучасна українська ідентичність, яка поєднує національні традиції, демократичні цінності, громадянську відповідальність та прагнення до свободи. Саме ця ідентичність сьогодні виступає важливою основою згуртованості українського суспільства та подальшого розвитку незалежної Української держави.

РОЗДІЛ 3

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ

3.1 Вплив глобалізації та інформаційних технологій

У XXI столітті питання формування ідентичності набуває особливої актуальності у зв'язку зі стрімкими процесами глобалізації та розвитку інформаційних технологій. Сучасна людина живе в умовах безперервного інформаційного обміну, активної міжкультурної взаємодії та швидких суспільних змін. Якщо раніше основними чинниками формування ідентичності були сім'я, релігія, місце проживання, традиції та національна культура, то сьогодні дедалі більший вплив мають глобальні інформаційні мережі, соціальні медіа, міжнародні культурні процеси та цифрові технології. У таких умовах людина одночасно належить до кількох соціокультурних просторів, що істотно змінює механізми формування її світогляду, цінностей та самоусвідомлення.

Глобалізація є одним із найважливіших процесів сучасного світу. Вона характеризується поглибленням взаємозв'язків між державами, народами та культурами, посиленням економічної інтеграції, розвитком міжнародних комунікацій і формуванням глобального інформаційного простору. Завдяки глобалізації відбувається інтенсивний обмін знаннями, технологіями, культурними цінностями та соціальними практиками. Люди отримують можливість взаємодіяти незалежно від географічних кордонів, що сприяє розширенню світогляду та формуванню нових моделей ідентичності [20, с. 31].

Одним із найпомітніших проявів глобалізації є культурна взаємодія. Сучасна людина щодня контактує з елементами різних культур через кіно, музику, літературу, соціальні мережі, туристичні подорожі та освітні програми. Це створює умови для міжкультурного діалогу та взаємного збагачення народів. Знайомство з культурними надбаннями інших країн сприяє розвитку

толерантності, поваги до різноманіття та відкритості до нових ідей. Водночас інтенсивна культурна взаємодія може супроводжуватися поступовим послабленням інтересу до власних традицій, особливо серед молоді, яка активно інтегрується у глобальний інформаційний простір.

У сучасному світі глобалізація дедалі частіше призводить до формування так званої глобальної ідентичності. Багато людей починають сприймати себе не лише як громадян певної держави, а й як частину світової спільноти. Вони поділяють загальнолюдські цінності, підтримують міжнародні ініціативи та беруть участь у глобальних соціальних процесах. Така ідентичність сприяє розвитку міжнародного співробітництва та взаєморозуміння між народами. Проте одночасно виникає питання збереження національної самобутності в умовах посилення глобальних впливів.

Особливу роль у процесах глобалізації відіграють інформаційні технології. Розвиток інтернету, мобільного зв'язку, цифрових платформ та соціальних мереж кардинально змінив характер суспільної комунікації. Сьогодні інформація поширюється практично миттєво, а люди мають можливість спілкуватися з представниками різних країн у режимі реального часу. Це суттєво впливає на формування уявлень про світ, суспільство та власну роль у ньому.

Інтернет став одним із найважливіших інструментів соціалізації сучасної людини. Через цифрові ресурси користувачі отримують знання, формують світоглядні позиції, знайомляться з культурними традиціями та беруть участь у суспільних дискусіях. Якщо раніше основними джерелами інформації були школа, сім'я та традиційні медіа, то сьогодні значна частина соціального досвіду формується саме у віртуальному середовищі. Це створює нові умови для розвитку ідентичності та розширює можливості особистісного самовираження [28, с. 34].

Важливим чинником формування сучасної ідентичності є соціальні мережі. Вони стали не лише засобом спілкування, а й потужним механізмом створення соціальних зв'язків. Через соціальні мережі людина презентує себе, демонструє власні погляди, інтереси та цінності. Формування цифрового образу особистості дедалі більше впливає на реальне сприйняття себе та своєї соціальної ролі. У

багатьох випадках онлайн-ідентичність стає важливою складовою загальної самооцінки людини.

Соціальні мережі також сприяють формуванню нових спільнот. Люди можуть об'єднуватися за професійними, культурними, мовними, політичними чи іншими інтересами незалежно від місця проживання. Такі спільноти створюють нові форми колективної ідентичності та забезпечують відчуття належності до певної групи. Водночас існує ризик інформаційної ізоляції, коли користувачі спілкуються лише з однодумцями та отримують інформацію виключно з вузького кола джерел.

Особливо помітним є вплив цифрових технологій на молодь. Молоде покоління зростає в умовах постійної присутності цифрових медіа, що визначає специфіку його світогляду та моделей поведінки. Молоді люди активно використовують інтернет для навчання, роботи, спілкування та дозвілля. Це сприяє формуванню відкритості до світу та готовності до міжкультурної взаємодії. Разом із тим надмірна залежність від цифрового середовища може призводити до поверхневого сприйняття інформації та послаблення інтересу до традиційних культурних цінностей [23, с. 20].

Для України вплив глобалізації має особливе значення. Після здобуття незалежності українське суспільство активно інтегрується у світовий політичний, економічний та культурний простір. Участь у міжнародних освітніх програмах, наукових проєктах та культурних ініціативах сприяє поширенню української культури у світі та формуванню позитивного міжнародного іміджу держави. Водночас відкритість до глобальних процесів потребує ефективних механізмів захисту національної культурної спадщини.

Важливим напрямом розвитку сучасної української ідентичності є цифровізація державного управління. Запровадження електронних послуг, цифрових документів та онлайн-сервісів змінює характер взаємодії громадян із державою. Це сприяє підвищенню довіри до державних інституцій та формуванню сучасної громадянської ідентичності. Громадяни дедалі більше

усвідомлюють свою участь у процесах державотворення та відповідальність за розвиток суспільства.

Одним із найсерйозніших викликів сучасності є інформаційна безпека. В умовах розвитку цифрових технологій значно зросла кількість інформаційних загроз. Поширення фейкових новин, маніпуляцій, пропаганди та дезінформації може негативно впливати на суспільну свідомість і національну ідентичність. Особливо актуальною ця проблема є для України, яка тривалий час перебуває під впливом інформаційної агресії з боку Російської Федерації.

Інформаційна війна стала важливою складовою сучасних міжнародних конфліктів. Метою таких впливів є зміна суспільних настроїв, підрих довіри до державних інституцій та послаблення національної єдності. У зв'язку з цим важливого значення набуває розвиток медіаграмотності населення. Здатність критично аналізувати інформацію, перевіряти її достовірність та розпізнавати маніпуляції стає необхідною умовою збереження стійкої громадянської позиції.

Суттєву роль у формуванні ідентичності відіграють цифрові культурні проекти. Віртуальні музеї, електронні бібліотеки, онлайн-виставки та цифрові архіви забезпечують доступ до культурної спадщини широкому колу користувачів. Завдяки цьому українська історія, культура та мистецтво стають доступними не лише для громадян України, а й для міжнародної аудиторії. Цифрові технології створюють нові можливості для популяризації національної спадщини та зміцнення культурної ідентичності [33, с. 54].

Особливо важливого значення інформаційні технології набули після початку повномасштабної війни в Україні у 2022 році. Соціальні мережі та цифрові платформи стали інструментами мобілізації суспільства, координації волонтерської діяльності та поширення правдивої інформації про події війни. Саме через цифровий простір українці демонстрували світові свою єдність, стійкість та прагнення до свободи. У результаті сучасна українська ідентичність значною мірою формується не лише у фізичному, а й у віртуальному просторі.

Глобалізація також впливає на трудову міграцію та освітню мобільність населення. Мільйони українців отримали можливість навчатися, працювати та

проживати за кордоном. Це сприяє розширенню культурного досвіду та формуванню нових моделей самоідентифікації. Водночас українська діаспора часто виступає важливим носієм національної культури та сприяє збереженню української ідентичності за межами держави.

У сучасних умовах дедалі більшого значення набуває концепція множинної ідентичності. Людина може одночасно відчувати себе представником місцевої громади, громадянином України, європейцем та учасником глобальної спільноти. Таке поєднання різних рівнів самоідентифікації є характерною рисою сучасного світу. Воно дозволяє поєднувати відкритість до міжнародної співпраці зі збереженням власної культурної самобутності [15, с. 34].

Отже, глобалізація та інформаційні технології суттєво трансформують процеси формування ідентичності в сучасному світі. Вони створюють нові можливості для розвитку освіти, науки, культури та міжнародної комунікації, водночас породжуючи виклики, пов'язані із збереженням національної самобутності та інформаційною безпекою. Для України особливо важливим є використання переваг глобалізації для розвитку держави за умови збереження власної культурної спадщини, історичної пам'яті та національної ідентичності. Саме поєднання відкритості до світу та усвідомлення власної унікальності є запорукою успішного розвитку українського суспільства в умовах сучасних глобальних трансформацій. Це дозволяє зміцнювати громадянську єдність, підтримувати демократичні цінності та забезпечувати стійкість держави перед зовнішніми й внутрішніми викликами.

3.2 Ідентичність в умовах війни та євроінтеграції

На сучасному етапі розвитку України проблема національної ідентичності набуває особливої актуальності у зв'язку з масштабними суспільними трансформаціями, які відбуваються під впливом війни та євроінтеграційних процесів. Формування ідентичності завжди залежить від історичних обставин, політичних викликів і культурного середовища, проте саме кризові періоди часто

стають визначальними для переосмислення суспільством власних цінностей, пріоритетів та уявлень про себе. Для України початок XXI століття став часом глибоких змін, що суттєво вплинули на розуміння громадянами своєї належності до держави, нації та європейської спільноти. Війна та євроінтеграція виступають взаємопов'язаними чинниками, які одночасно формують нові смисли української ідентичності та визначають перспективи її подальшого розвитку.

Ідентичність є багатовимірним явищем, яке охоплює культурний, історичний, мовний, політичний і громадянський аспекти. Вона формується під впливом колективного досвіду, соціальних відносин, історичної пам'яті та системи цінностей. У мирний час процеси самоідентифікації розвиваються поступово через діяльність освітніх закладів, сім'ї, культурних інституцій і громадських організацій. Проте війна суттєво змінює цей процес, оскільки ставить перед суспільством питання фізичного виживання, захисту державності та збереження власної культурної самобутності. Саме тому воєнні події часто стають каталізаторами національної консолідації та посилення почуття належності до своєї держави.

Після відновлення незалежності України у 1991 році процес формування національної ідентичності відбувався поступово та нерівномірно. Українське суспільство характеризувалося значним регіональним, мовним та історичним різноманіттям. Різні регіони мали власний історичний досвід, що впливало на особливості самоідентифікації населення. Проте саме демократичний характер розвитку держави створював умови для поступового формування єдиного політичного простору та громадянської нації. Значний вплив на ці процеси мали Помаранчева революція та Революція Гідності, які сприяли зміцненню демократичних цінностей і розвитку громадянської свідомості [12, с. 34].

Початок російської агресії у 2014 році став важливим переломним моментом у розвитку української ідентичності. Анексія Криму та війна на сході України продемонстрували необхідність захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. У суспільстві почали активно формуватися нові уявлення про патріотизм, громадянський обов'язок та відповідальність перед

державою. Багато громадян, які раніше не надавали великого значення питанням національної належності, почали глибше усвідомлювати власний зв'язок з Україною. Саме в цей період відбулося значне зміцнення громадянської складової української ідентичності.

Повномасштабне вторгнення Росії у 2022 році стало подією, яка докорінно змінила українське суспільство. Війна торкнулася практично кожної родини, кожної громади та кожного регіону країни. В умовах безпосередньої загрози існуванню держави відбулося безпрецедентне згуртування населення. Українці різного віку, соціального статусу, етнічного походження та мовної належності об'єдналися навколо спільної мети – захисту свободи та незалежності. Така консолідація сприяла посиленню почуття національної єдності та формуванню спільної громадянської ідентичності.

Війна стала потужним фактором переосмислення ролі держави в житті суспільства. Якщо раніше для частини громадян держава сприймалася переважно як адміністративна структура, то в умовах війни вона почала асоціюватися із захистом життя, безпеки та права на майбутнє. Усвідомлення цінності власної державності стало важливою складовою сучасної української ідентичності. Багато людей вперше відчули особисту відповідальність за долю країни та свою причетність до процесів державотворення [22, с. 30].

Особливого значення набули державні символи. Український прапор, герб та гімн стали символами спротиву, мужності та національної єдності. Їх використання в публічному просторі значно активізувалося як в Україні, так і за її межами. Символіка держави почала сприйматися не лише як офіційний атрибут влади, а як уособлення спільних цінностей, історичної пам'яті та прагнення до свободи. Повага до державних символів стала важливим проявом громадянської свідомості та патріотизму.

Війна також сприяла зміцненню мовної ідентичності. Українська мова дедалі більше утверджується як важливий символ державності та культурної незалежності. Для багатьох громадян перехід на українську мову став не лише питанням комунікації, а й усвідомленим проявом підтримки національної

культури та спротиву агресії. Водночас сучасна українська ідентичність залишається інклюзивною та відкритою, визнаючи різноманітність мовного досвіду громадян. Головним критерієм належності до української політичної нації є не походження чи мова, а спільність цінностей та підтримка незалежності держави.

Важливим чинником формування сучасної ідентичності стала діяльність Збройних Сил України. Українські військові перетворилися на символ національної стійкості, мужності та самопожертви. Їхній авторитет у суспільстві значно зріс, а образ захисника держави став одним із центральних елементів сучасної національної культури. Військові традиції, героїзм та самовідданість набувають особливого значення у формуванні патріотичних цінностей молодого покоління.

Не менш важливу роль відіграє волонтерський рух, який став унікальним явищем сучасної України. Волонтери забезпечують підтримку військових, допомагають вимушеним переселенцям, організують гуманітарні проекти та сприяють відновленню постраждалих територій. Волонтерство демонструє високий рівень соціальної солідарності та громадянської відповідальності. Воно формує культуру взаємодопомоги та зміцнює почуття належності до спільної національної спільноти [24, с. 23].

В умовах війни особливого значення набуває історична пам'ять. Українці дедалі активніше звертаються до власного історичного досвіду, шукаючи відповіді на сучасні виклики. Переосмислюється роль Київської Русі, козацької доби, визвольних змагань ХХ століття та боротьби за незалежність у різні історичні періоди. Історія стає джерелом національної стійкості та моральної підтримки. Формується усвідомлення історичної тяглості української державності та боротьби за свободу.

Водночас війна сприяла появі нових символів та героїв. Захисники Маріуполя, оборонці Києва, волонтери, медики та представники інших професій стали прикладами громадянської мужності. Їхні історії активно поширюються через засоби масової інформації, освітні програми та культурні проекти. Вони

формують новий пантеон національних героїв і стають важливою частиною сучасної колективної пам'яті [10, с. 32].

Паралельно із воєнними викликами Україна продовжує реалізацію курсу на європейську інтеграцію. Євроінтеграція є не лише зовнішньополітичним напрямом розвитку держави, а й важливим цивілізаційним вибором українського суспільства. Вона передбачає впровадження демократичних стандартів, забезпечення верховенства права, захист прав людини та розвиток громадянського суспільства. Усе це безпосередньо впливає на формування сучасної української ідентичності.

Європейська інтеграція сприяє утвердженню нової системи суспільних цінностей. Свобода особистості, людська гідність, рівність перед законом, повага до прав людини та відповідальність громадян стають важливими складовими суспільної свідомості. Ці принципи дедалі більше сприймаються як невід'ємна частина українського шляху розвитку. Саме тому європейський вибір для багатьох громадян асоціюється не лише з економічними перевагами, а й з належністю до спільноти демократичних держав.

Особливу роль у процесах євроінтеграції відіграє молодь. Молоде покоління активно бере участь у міжнародних освітніх програмах, академічних обмінах, наукових проектах та культурних ініціативах. Завдяки цьому формується новий тип громадянина, який поєднує національну самосвідомість із відкритістю до міжнародного співробітництва. Молодь стає провідником європейських цінностей та важливим фактором модернізації суспільства.

Європейська інтеграція також сприяє розвитку місцевого самоврядування та громадянської активності. Люди дедалі частіше беруть участь у вирішенні суспільних проблем, контролюють діяльність органів влади та реалізують власні громадські ініціативи. Це формує відчуття відповідальності за розвиток держави та зміцнює громадянську ідентичність. У результаті громадяни починають сприймати себе не лише як мешканців певної території, а як активних учасників суспільних процесів.

Важливою особливістю сучасної української ідентичності є поєднання національного та європейського вимірів. Українці дедалі більше усвідомлюють себе частиною європейського цивілізаційного простору, водночас зберігаючи власну культурну самобутність. Таке поєднання не є суперечливим, оскільки сучасна Європа ґрунтується на принципах культурного різноманіття та поваги до національної специфіки. Саме тому інтеграція до європейської спільноти розглядається як можливість для розвитку української культури, а не як загроза її існуванню [5, с. 30].

Таким чином, війна та європейська інтеграція стали ключовими чинниками трансформації української ідентичності у XXI столітті. Війна сприяла безпрецедентній консолідації суспільства, зміцненню патріотизму, посиленню значення державних символів, історичної пам'яті та громадянської відповідальності. Євроінтеграція, своєю чергою, стимулює утвердження демократичних цінностей, розвиток громадянського суспільства та формування сучасної політичної нації. У результаті формується нова українська ідентичність, яка поєднує національну самобутність, історичну пам'ять, громадянську активність, європейські цінності та прагнення до свободи. Саме така ідентичність є важливою передумовою подальшого розвитку України, зміцнення її державності та успішної інтеграції до європейського співтовариства. Вона забезпечує суспільну стійкість перед зовнішніми загрозами, сприяє консолідації громадян та створює підґрунтя для формування сильного, демократичного й відповідального суспільства. Українська ідентичність сьогодні є не лише результатом історичного розвитку, а й важливим ресурсом майбутнього, який визначає напрям державного та суспільного поступу в умовах сучасних глобальних викликів.

3.3 Освітні та культурні стратегії зміцнення ідентичності

У сучасних умовах розвитку українського суспільства питання зміцнення національної ідентичності набуває особливої ваги. Глобалізація, цифровізація, активні міграційні процеси, війна та інтеграція до європейського простору

створюють нові умови для формування світогляду громадян і впливають на механізми самоідентифікації. У таких обставинах освіта та культура стають не лише сферами суспільного життя, а й стратегічними інструментами державної політики, спрямованими на консолідацію суспільства, збереження історичної пам'яті та формування спільної системи цінностей. Саме через освітні та культурні практики забезпечується передача знань, традицій, моральних орієнтирів і національного досвіду від покоління до покоління.

Національна ідентичність не виникає стихійно. Вона формується в процесі соціалізації особистості та залежить від багатьох чинників, серед яких особливе місце посідають освіта й культура. Через систему освіти людина отримує базові знання про свою країну, історію, мову, традиції та місце власного народу у світовому розвитку. Освіта створює умови для усвідомлення приналежності до певної спільноти та сприяє виробленню громадянської відповідальності. Саме тому сучасна освітня політика повинна розглядатися як важливий інструмент формування національної свідомості та зміцнення суспільної єдності [6, с. 22].

Особливу роль у цьому процесі відіграє школа. Саме шкільна освіта є першим системним середовищем, у якому дитина знайомиться з історією своєї держави, національними символами, культурними традиціями та суспільними цінностями. Від змісту навчальних програм значною мірою залежить те, яким буде сприйняття учнями власної країни та її історичного минулого. Важливо, щоб освітній процес не обмежувався механічним засвоєнням фактів, а сприяв формуванню особистого зв'язку з національною історією та культурою.

Одним із найважливіших напрямів зміцнення ідентичності є історична освіта. Саме історія дозволяє людині усвідомити себе частиною тривалого історичного процесу, зрозуміти походження сучасних суспільних явищ і відчутти зв'язок між минулим та сьогоденням. Вивчення історії України має сприяти формуванню цілісного уявлення про розвиток українського народу, його боротьбу за державність, культурні досягнення та внесок у світову цивілізацію. Особливо важливим є формування історичної пам'яті про події, які відіграли визначальну роль у становленні української нації. Сучасна історична освіта повинна приділяти

значну увагу не лише політичним подіям, а й культурним, соціальним та духовним процесам. Учні мають розуміти значення Київської Русі як важливого етапу розвитку державності, роль козацтва у формуванні традицій свободи та самоврядування, значення національного відродження ХІХ століття та визвольних змагань ХХ століття. Не менш важливим є вивчення трагічних сторінок історії, зокрема Голодомору, політичних репресій, Другої світової війни та сучасної російсько-української війни. Саме через осмислення історичного досвіду формується відповідальне ставлення до майбутнього держави.

Важливе значення має також літературна освіта. Українська література є не лише частиною культурної спадщини, а й потужним засобом формування національної свідомості. Через художні твори передаються моральні цінності, світоглядні орієнтири та уявлення про національний характер. Література допомагає осмислювати історичні події через людські долі, сприяє розвитку емпатії та формує емоційний зв'язок із культурою власного народу [9, с. 23].

Особливу роль у зміцненні ідентичності відіграє українська мова. Вона є не лише засобом спілкування, а й одним із ключових символів національної єдності. Через мову передається культурна пам'ять, накопичений досвід поколінь та особливості національного світогляду. Підтримка української мови в освітньому просторі сприяє зміцненню культурної незалежності держави та забезпечує збереження її самобутності в умовах глобалізації.

У сучасному суспільстві важливого значення набуває громадянська освіта. Її метою є формування відповідального громадянина, який усвідомлює свої права та обов'язки, поважає демократичні цінності та готовий брати участь у суспільному житті. Громадянська освіта допомагає розвивати почуття відповідальності за майбутнє держави та сприяє зміцненню політичної нації. Особливо важливо формувати у молоді розуміння значення демократії, прав людини, верховенства права та громадянської активності. У контексті сучасних викликів важливим напрямом освітньої політики є розвиток медіаграмотності. Інформаційний простір сьогодні є одним із головних середовищ формування суспільної свідомості. Через соціальні мережі, онлайн-медіа та цифрові

платформи поширюються як достовірні відомості, так і дезінформація. Саме тому навчання критичному аналізу інформації стає важливою складовою зміцнення національної ідентичності. Людина повинна вміти розпізнавати маніпуляції, оцінювати достовірність джерел та протидіяти інформаційним загрозам.

Важливу роль у зміцненні ідентичності відіграє вища освіта. Університети є не лише центрами підготовки фахівців, а й осередками формування інтелектуальної еліти суспільства. Саме в університетському середовищі формується критичне мислення, розвивається громадянська активність та відбувається осмислення суспільних процесів. Вищі навчальні заклади повинні сприяти розвитку патріотизму, наукового світогляду та відповідального ставлення до суспільних викликів [23, с. 54].

Поряд із освітою надзвичайно важливу роль відіграє культура. Саме культура забезпечує збереження історичної пам'яті, підтримує зв'язок поколінь та формує спільний символічний простір суспільства. Через культурні практики передаються цінності, норми поведінки та уявлення про національну спільноту. Культура допомагає людині усвідомити власне місце в суспільстві та відчутти причетність до великої історичної традиції.

Одним із ключових напрямів культурної політики є збереження культурної спадщини. Архітектурні пам'ятки, музеї, архіви, бібліотеки та історичні комплекси є важливими носіями національної пам'яті. Їх збереження має не лише культурне, а й суспільно-політичне значення. Через знайомство з історичними пам'ятками громадяни отримують можливість усвідомити безперервність розвитку української культури та державності.

Важливою складовою зміцнення ідентичності є розвиток музейної справи. Сучасні музеї виконують не лише функцію збереження артефактів, а й виступають центрами освіти та громадського діалогу. Вони допомагають популяризувати історичні знання, формувати історичну пам'ять та сприяти осмисленню складних сторінок минулого. Особливо актуальним є створення сучасних інтерактивних музейних просторів, які здатні зацікавити молоде покоління.

Велике значення має підтримка сучасного українського мистецтва. Література, музика, театр, кінематограф та образотворче мистецтво відображають актуальні проблеми суспільства та формують сучасні образи національної культури. Через мистецтво суспільство осмислює власний досвід, реагує на суспільні виклики та формує нові культурні символи. Саме сучасна культура допомагає поєднати історичну спадщину з потребами сьогодення [8, с. 54].

Особливої уваги заслуговує розвиток українського кінематографа. Фільми здатні формувати уявлення про історію, популяризувати національних героїв та сприяти зміцненню суспільної єдності. У сучасних умовах кіно стало важливим інструментом культурної дипломатії та популяризації України у світі. Воно допомагає доносити правдиву інформацію про історичний досвід і сучасні події, формуючи позитивний образ держави на міжнародній арені. У контексті війни особливого значення набуває меморіальна культура. Вшанування пам'яті загиблих захисників України, створення меморіалів, проведення пам'ятних заходів та документування подій війни є важливими елементами формування сучасної історичної пам'яті. Такі практики сприяють консолідації суспільства та допомагають зберігати зв'язок між поколіннями. Не менш важливим є розвиток культурної дипломатії. Представлення української культури за кордоном сприяє формуванню позитивного міжнародного іміджу держави та підтримці української ідентичності серед представників діаспори. Культурні проекти, фестивалі, виставки та міжнародні обміни допомагають популяризувати українську культуру та зміцнювати міжнародні зв'язки [25, с. 58].

Таким чином, освітні та культурні стратегії є фундаментом зміцнення національної ідентичності в сучасній Україні. Освіта забезпечує передачу знань, формує громадянську свідомість і сприяє розвитку критичного мислення. Культура, своєю чергою, зберігає історичну пам'ять, підтримує національні традиції та створює спільний символічний простір для всіх громадян. В умовах війни, глобалізації та європейської інтеграції значення цих стратегій суттєво зростає. Вони виступають важливим механізмом суспільної консолідації, сприяють формуванню відповідального громадянства та забезпечують

збереження національної самобутності. Саме через поєднання освітніх і культурних зусиль створюються умови для розвитку сильної, демократичної та згуртованої української нації, здатної успішно відповідати на виклики сучасного світу та впевнено будувати власне майбутнє.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження було проаналізовано особливості формування та розвитку національної і громадянської ідентичності українців у контексті історичного розвитку та сучасних суспільно-політичних викликів. Вивчення теоретичних підходів до розуміння поняття ідентичності, аналіз історичних етапів її становлення та дослідження сучасних трансформаційних процесів дали змогу дійти висновку, що ідентичність є одним із ключових чинників існування та розвитку будь-якої нації. Вона визначає здатність суспільства до самоорганізації, консолідації, збереження культурної спадщини та захисту власних національних інтересів. Для України проблема ідентичності має особливе значення, оскільки історія українського народу тривалий час була пов'язана з боротьбою за державність, культурне самозбереження та право на самостійний розвиток.

У ході дослідження було встановлено, що поняття ідентичності має комплексний характер і охоплює різні аспекти суспільного життя. Національна ідентичність формується на основі спільної історії, культури, мови, традицій та історичної пам'яті. Водночас громадянська ідентичність пов'язана з усвідомленням належності до держави, прийняттям її політичних цінностей, правових норм та готовністю брати участь у суспільному житті. У сучасному демократичному суспільстві ці два виміри не суперечать один одному, а взаємодоповнюють і підсилюють процес формування єдиної політичної нації.

Проведений аналіз історичного розвитку української ідентичності дозволяє стверджувати, що її витоки сягають періоду Київської Русі. Саме в цей час було закладено перші основи державності, сформовано спільний культурний та релігійний простір, який об'єднав населення руських земель. Запровадження християнства сприяло зміцненню духовної єдності, розвитку писемності, освіти та культурної традиції. Незважаючи на подальші політичні зміни та розпад Київської Русі, сформовані тоді цінності й культурні надбання стали важливою складовою історичної пам'яті українського народу.

Важливим етапом становлення української ідентичності стала козацька доба. Козацтво не лише забезпечило захист українських земель від зовнішніх загроз, а й сформувало особливий тип політичної культури, заснований на свободі, самоврядуванні, колективній відповідальності та готовності відстоювати власні права. Саме в козацькому середовищі виникли традиції демократичного управління, які стали важливим елементом української суспільної свідомості. Запорозька Січ і Гетьманщина сприяли розвитку державницьких традицій та заклали підвалини подальшого формування національної самосвідомості.

Дослідження показало, що особливого розвитку українська ідентичність набула в період національного відродження XIX століття. Саме тоді розпочався процес формування модерної української нації. Важливу роль у цьому відіграли українські письменники, історики, науковці та громадські діячі, які сприяли поширенню знань про історію, культуру та мову українського народу. Значний вплив на формування національної свідомості мала творчість Тараса Шевченка, яка стала символом боротьби за національне відродження та соціальну справедливість. Саме у XIX столітті українська мова, література та історична наука перетворилися на важливі інструменти формування національної ідентичності.

Аналіз подій XX століття дозволив зробити висновок, що цей період був одним із найскладніших і водночас найважливіших у процесі розвитку української ідентичності. Визвольні змагання початку століття сприяли поширенню ідей державної незалежності та політичного самовизначення. Водночас радянський період характеризувався суперечливими тенденціями. З одного боку, відбувалися процеси модернізації та розвитку освіти, а з іншого – реалізовувалася політика русифікації, ідеологічного контролю та придушення національної самобутності. Репресії проти української інтелігенції, Голодомор та обмеження культурної автономії стали серйозними випробуваннями для українського народу. Незважаючи на це, українська ідентичність збереглася завдяки культурній спадщині, історичній пам'яті та діяльності громадських і культурних діячів.

Окрему увагу в дослідженні було приділено періоду незалежності України. Встановлено, що після 1991 року розпочався новий етап розвитку української ідентичності, який характеризувався формуванням політичної нації та зміцненням державотворчих процесів. Незалежність створила умови для відродження української культури, розвитку освіти, популяризації державної мови та переосмислення історичного минулого. Важливими чинниками зміцнення національної свідомості стали прийняття Конституції України, розвиток громадянського суспільства та утвердження демократичних інститутів.

У ході дослідження було доведено, що значний вплив на трансформацію української ідентичності мали події початку XXI століття, зокрема Помаранчева революція та Революція Гідності. Ці події сприяли розвитку громадянської активності, поширенню демократичних цінностей та зміцненню почуття відповідальності за майбутнє держави. Вони продемонстрували готовність українського суспільства відстоювати свободу, справедливість та право на самостійний політичний вибір. Саме в цей період громадянська ідентичність почала відігравати дедалі важливішу роль у суспільному житті.

Особливу увагу було приділено аналізу впливу глобалізації та інформаційних технологій на процес формування сучасної ідентичності. Встановлено, що глобалізаційні процеси створюють як нові можливості, так і нові виклики для розвитку національної самосвідомості. Відкритість інформаційного простору сприяє міжнародному культурному обміну, розвитку освіти та інтеграції у світову спільноту. Водночас посилюються ризики культурної уніфікації, втрати окремих елементів національної самобутності та впливу інформаційних маніпуляцій. У таких умовах особливого значення набувають інформаційна безпека, розвиток медіаграмотності та підтримка національного інформаційного простору.

Важливим результатом дослідження стало встановлення того факту, що російсько-українська війна стала одним із найпотужніших чинників консолідації українського суспільства. Війна сприяла посиленню патріотизму, зміцненню ролі державних символів, поширенню української мови та зростанню значення

історичної пам'яті. В умовах зовнішньої агресії значна частина громадян переосмислила власне ставлення до державності, культури та національної належності. Війна продемонструвала високий рівень згуртованості українського суспільства та його готовність захищати незалежність держави.

Проведений аналіз показав, що сучасна українська ідентичність дедалі більше набуває громадянського характеру. Вона ґрунтується не лише на етнічному походженні чи мовній належності, а насамперед на спільних цінностях, відповідальності за державу та підтримці демократичних принципів. Така модель ідентичності забезпечує інтеграцію різних соціальних і культурних груп у межах єдиного політичного простору та сприяє зміцненню національної єдності.

У роботі також було досліджено вплив європейської інтеграції на формування сучасної української ідентичності. Встановлено, що прагнення України до членства в Європейському Союзі є не лише політичним чи економічним вибором, а й важливим цивілізаційним орієнтиром. Європейська інтеграція сприяє поширенню демократичних цінностей, розвитку правової культури, зміцненню громадянського суспільства та підвищенню рівня політичної відповідальності громадян. Водночас вона не суперечить національній самобутності, а створює додаткові можливості для розвитку української культури та зміцнення національної свідомості.

Значну увагу в дослідженні було приділено освітнім і культурним стратегіям зміцнення ідентичності. Встановлено, що саме освіта та культура є основними інструментами передачі історичної пам'яті, національних традицій та суспільних цінностей. Вивчення історії України, підтримка української мови, розвиток літератури, мистецтва, кінематографа та культурної дипломатії сприяють зміцненню національної самосвідомості та формуванню відповідального громадянства. Особливого значення набуває розвиток медіаграмотності, критичного мислення та патріотичного виховання молоді.

Отже, проведене дослідження дозволяє зробити загальний висновок про те, що національна та громадянська ідентичність українців є результатом тривалого історичного розвитку, який охоплює різні історичні епохи та суспільно-політичні

трансформації. Вона формувалася під впливом державотворчих традицій Київської Русі, козацької спадщини, національного відродження XIX століття, визвольних змагань XX століття та сучасних процесів державотворення. Незважаючи на численні історичні випробування, український народ зумів зберегти свою культурну самобутність, історичну пам'ять та прагнення до свободи.

На сучасному етапі розвитку українська ідентичність продовжує трансформуватися під впливом війни, глобалізації, цифровізації та європейської інтеграції. Водночас саме ці виклики сприяють її подальшому зміцненню, оскільки формують новий рівень суспільної солідарності, громадянської відповідальності та національної свідомості. Сьогодні українська ідентичність поєднує історичну пам'ять, культурну спадщину, демократичні цінності, громадянську активність і прагнення до свободи. Вона виступає важливою основою державної стійкості, суспільної єдності та успішного розвитку України в умовах сучасних глобальних викликів.

Таким чином, національна та громадянська ідентичність українців є не лише результатом історичного розвитку, а й стратегічним ресурсом майбутнього. Саме вона забезпечує здатність суспільства зберігати власну самобутність, ефективно протидіяти зовнішнім загрозам, підтримувати демократичний розвиток та впевнено рухатися шляхом зміцнення незалежної, суверенної та європейської Української держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. Київ : Критика, 2001. 272 с.
2. Бебик В. М. Політологія для політика і громадянина : монографія. Київ : МАУП, 2019. 424 с.
3. Бевз Т. А. Українська державність: ідеологія, політика, практика. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2017. 380 с.
4. Бойко О. Д. Історія України : підручник. 9-те вид., допов. Київ : Академвидав, 2021. 720 с.
5. Верменич Я. В. Історична регіоналістика в Україні: теорія і практика. Київ : Інститут історії України НАН України, 2018. 412 с.
6. Власенко В. М. Громадянська освіта в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку. Київ : Педагогічна думка, 2021. 248 с.
7. Головаха Є. І., Паніна Н. В. Українське суспільство: соціологічний моніторинг. Київ : Інститут соціології НАН України, 2020. 560 с.
8. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX століття. Київ : Генеза, 2019. 656 с.
9. Грушевський М. С. Історія України-Руси : у 11 т. Київ : Наукова думка, 1991–1998.
10. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ : Товариство «Знання» України, 1991. 240 с.
11. Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 320 с.
12. Дзюба І. М. Інтернаціоналізм чи русифікація? Київ : Києво-Могилянська академія, 2018. 336 с.
13. Єкельчик С. Історія України. Народження модерної нації. Київ : Laurus, 2020. 376 с.

14. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 № 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>
15. Закон України «Про культуру» від 14.12.2010 № 2778-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>
16. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
17. Зашкільняк Л. О. Методологія історії та проблеми історичної пам'яті. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 312 с.
18. Історія української культури : у 5 т. / за ред. Б. Є. Патона. Київ : Наукова думка, 2001–2013.
19. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. Київ : Либідь, 1999. 352 с.
20. Киридон А. Колективна пам'ять у просторі історичної пам'яті. Київ : Ніка-Центр, 2016. 256 с.
21. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
22. Коваленко О. О. Українська національна ідентичність в умовах глобалізації. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, соціологія, філософія. 2021. № 45. С. 57–65.
23. Котигоренко В. О. Національна ідентичність: теоретичні аспекти та український досвід. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 368 с.
24. Кремень В. Г. Освіта і наука України в умовах суспільних трансформацій. Київ : Грамота, 2020. 512 с.
25. Кресіна І. О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси. Київ : Вища школа, 2017. 312 с.
26. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Київ : Фенікс, 2010. 472 с.
27. Лукашевич М. П. Соціологія ідентичності : навчальний посібник. Київ : Каравела, 2018. 288 с.
28. Магочій П. Р. Історія України. Київ : Критика, 2018. 800 с.
29. Маланюк Є. Книга спостережень. Київ : Атіка, 2017. 432 с.

30. Нагорна Л. П. Ідентичність: особистість, суспільство, політика. Київ : Стилос, 2012. 384 с.
31. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 405 с.
32. Пірен М. І. Етнополітика та етнонаціональні процеси в Україні. Київ : Університет «Україна», 2019. 354 с.
33. Політична енциклопедія / редкол. Ю. Левенець та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. 808 с.
34. Політична система України: конституційна модель та політичні практики : монографія / за ред. Ф. М. Рудича. Київ : Парламентське видавництво, 2018. 496 с.
35. Постол А. А. Національна ідентичність в умовах глобалізації. Гуманітарний вісник ЗДІА. 2017. № 70. С. 98–105.
36. Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення. Київ : Критика, 2000. 304 с.
37. Рябчук М. Дві України: реальні межі, віртуальні війни. Київ : Критика, 2003. 336 с.
38. Сміт Е. Д. Національна ідентичність. Київ : Основи, 1994. 224 с.
39. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII століття (1648–1676 рр.). Київ : Альтернативи, 2016. 448 с.
40. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія. Київ : НІСД, 2011. 336 с.
41. Субтельний О. Україна: Історія. Київ : Либідь, 2021. 824 с.
42. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії. Київ : Основи, 1995. 614 с.
43. Трощинський В. П., Шевченко А. А. Українці в світі: збереження національної ідентичності. Київ : НІСД, 2017. 400 с.
44. Турченко Ф. Г. Новітня історія України. Київ : Генеза, 2020. 416 с.
45. Україна в умовах трансформації суспільства: політика, економіка, культура : колективна монографія / за ред. В. А. Смолія. Київ : НАН України, 2021. 512 с.

46. Українська державність: історія і сучасність : монографія / за ред. В. А. Смолія. Київ : Ніка-Центр, 2020. 624 с.
47. Хобсбаум Е. Нації та націоналізм після 1780 року. Київ : Темпора, 2012. 408 с.
48. Шаповал Ю. Україна ХХ століття: особи та події в контексті важкої історії. Київ : Генеза, 2021. 608 с.
49. Шульга М. О. Соціальні зміни та формування ідентичності в сучасній Україні. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. 368 с.
50. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ : Критика, 2017. 584 с.
51. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України : затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 06.06.2022 № 527. URL: <https://mon.gov.ua>

ДОДАТКИ

до кваліфікаційної роботи бакалавра

на тему: Національна та громадянська ідентичність українців у контексті

історичного розвитку та сучасних викликів

студентки Гришиної В.Ю.

Основні етапи формування української ідентичності

1. **Доба Київської Русі (IX–XIII ст.)**
  - формування перших державницьких традицій;
  - поширення християнства;
  - розвиток писемності та культури;
  - виникнення спільного культурного простору руських земель.
2. **Литовсько-польська доба (XIV–XVI ст.)**
  - збереження православної традиції;
  - розвиток місцевого самоврядування;
  - формування передумов козацького руху.
3. **Козацька доба (XVI–XVIII ст.)**
  - утвердження ідеалів свободи та самоврядування;
  - розвиток військової демократії;
  - формування традицій державотворення.
4. **Національне відродження XIX ст.**
  - розвиток української літератури;
  - діяльність української інтелігенції;
  - поширення національної самосвідомості.
5. **Українська революція 1917–1921 рр.**
  - боротьба за незалежність;
  - створення українських державних утворень;
  - розвиток політичної нації.
6. **Радянський період**
  - русифікація та репресії;
  - збереження національної культури;
  - розвиток дисидентського руху.
7. **Незалежна Україна**
  - розбудова державності;
  - утвердження української мови;
  - розвиток громадянського суспільства.
8. **Період російсько-української війни**
  - посилення патріотизму;
  - консолідація суспільства;
  - зміцнення національної та громадянської ідентичності.